

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ**

***VLIV KULTURNÍCH AKCÍ NA PROCES REGENERACE
POSTPRŮMYSLOVÝCH MĚST***

Bakalářská práce

***Vedoucí práce: Mgr. et. Mgr. Ondřej Špaček
Autorka: Tereza Vohralíková***

Praha 2014

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 25. 6. 2015

.....
Podpis

Poděkování

Ráda bych tímto poděkovala Mgr. et. Mgr. Ondřeji Špačkovi za jeho trpělivost při vyvážení mé bakalářské práce a za rady i komentáře, které mi byly velkým přínosem. Dále patří velké díky paní Martě Pilařové a panu Ing. Alexandru Zaspalovi za nezištnou pomoc a ochotu a za zajímavé příspěvky v rámci rozhovorů o české zkušenosti s problematikou, která je námětem této práce.

ANOTACE

Tématem bakalářské práce je vliv kulturních akcí na proces regenerace postprůmyslových měst se zaměřením na města Glasgow a Liverpool. Jedná se o přehled poznatků dosavadní odborné literatury, vztahující se k těmto městům a to zejména ve spojení s projektem Evropské hlavní město kultury. Nejedná se tedy o primární výzkum či vlastní hodnocení strategií kulturně vedeného rozvoje postprůmyslových měst. Výsledkem by mělo být shrnutí dostupné literatury, která se soustředí na negativní i pozitivní dopady tohoto procesu ve Velké Británii s okrajovým doplněním o českou zkušenost.

Klíčová slova: kultura, kulturní akce, kulturně vedená regenerace průmyslových měst, městská regenerace, kulturní plánování, kulturní politika, Evropské hlavní město kultury, post-industriální města, image města, branding.

ANNOTATION

This bachelor thesis is focused on the influence of cultural events on the process of regeneration in post-industrial cities on the example of the cities Glasgow and Liverpool. This is an overview of the knowledge in existing literature related to these cities, especially in connection with the project European Capital of Culture. Therefore this is not a primary research or self-assessment of the cultural-led strategies developed in post-industrial cities. The result should be a summary of the available literature that focuses on the positive and negative impacts of this process in the UK with additional enrichment of Czech experience.

Keywords: culture, cultural events, cultural-led regeneration in post-industrial cities, city regeneration, cultural planning, cultural policy, European Capital of Culture, post-industrial cities, city image, branding.

Obsah

Úvod.....	5
Vymezení pojmů	7
1. Vývoj strategií kulturní regenerace města v západní Evropě.....	8
2. Glasgow, Evropské hlavní město kultury 1990	12
2.1 Vznik projektu Evropské hlavní město kultury.....	12
2.2 Glasgow na cestě k EHMK 1990.....	12
2.3 Strategie kulturní regenerace města a jejich použití v rámci Glasgow 1990.....	13
2.4 Glasgow 1990 v číslech	18
2.5 Kritici Glasgow 1990	20
2.5.1 Worker's City, hlavní kritici Glasgow 1990.....	21
2.6 Glasgow po roce 1990.....	24
3. Liverpool, Evropské hlavní město kultury 2008.....	28
3.1 Historie a vývoj města Liverpool.....	28
3.2 Liverpool jako EHMK 2008	29
3.3 Organizace zapojené do projektu Liverpool EHMK 2008	30
3.4 Různé interpretace Liverpool 08.....	31
3.5 Impacts 08.....	32
3.5.1 Pět okruhů výzkumu vlivů EHMK 2008.....	33
3.5.1.1 Přístup ke kultuře a participace	33
3.5.1.2 Ekonomika a turismus	35
3.5.1.3 Životnost a udržitelnost kulturního programu	36
3.5.1.4 Image města a výsledný dojem	38
3.5.1.5 Správa a zasazení projektu	39
3.6 Shrnutí.....	40
3.7 Vývoj kulturního plánování na příkladu města Liverpool	41
3.8 Kritika EHMK Liverpool 08	44
3.9 Dílčí shrnutí procesu kulturně vedené regenerace průmyslových měst od roku 1990 do roku 2008	48
4. Proces regenerace průmyslových měst v Čechách	50
4.1 Historie města Ostravy	51
4.2 Rozhovory.....	52
4.2.1 Rozhovor s Ing. Alexandrem Zaspalem	52
4.2.2 Rozhovor s Martou Pilařovou	57
5. Závěr.....	63
Použitá literatura.....	67

Úvod

Tato práce si klade za cíl prozkoumat strategie kulturní obnovy postprůmyslových měst, tak jak se formovaly od konce 70. let. na příkladu dvou bývalých britských průmyslových center. Nejprve rozebírá situaci Glasgow, které se stalo jedním z prvních evropských postprůmyslových měst, jež tyto strategie využilo. Dále ukazuje jejich propojení s projektem Evropské hlavní město kultury (EHMK) v roce 1990, analyzuje změny jejich charakteru a další využití v rámci téhož projektu, tentokrát Liverpoolu, EHMK 2008. Důraz bude kladem především na to, v jaké míře se v jednotlivých případech tyto strategie využily a jaký byl jejich vliv na jednotlivá odvětví (obchod, turismus, kulturní dědictví, sociální otázky, dlouhodobý odkaz nebo jejich mezinárodní dosah).

Průzkum bude probíhat právě na základě dvou vybraných ročníků projektu Evropské hlavní město kultury, které byly pro strategie kulturní regenerace měst jistými milníky. Nejedná se však o primární výzkum dopadů těchto událostí a použitých strategií, ale o shrnutí dostupných studií, které se tomuto tématu věnují. K tomuto cíli práce přistupuje ze tří úhlů pohledu – z pohledu studií zabývajících se kvantifikujícím shrnutím výsledků jednotlivých událostí, z hlediska kritického, které upozorňuje především na negativní dopady (zejména co se týče sociálních problémů) a z hlediska kontextu těchto událostí v rámci obecných strategií kulturně vedené regenerace průmyslových měst. Jako první bude předmětem studie město Glasgow, které jako první využilo titul EHMK k rozsáhlé obnově městské infrastruktury prostřednictvím kultury. Poté bude následovat Liverpool, jako EHMK 2008, a to z toho důvodu, že Glasgow se všemi svými přínosy i kritikou, mělo dát příklad právě Liverpoolu, který má velmi podobný historický vývoj a stejně jako Glasgow se snažil o přeměnu z postindustriálního města na moderní, kulturní středisko, zaměřené na služby. Bude tedy zajímavé sledovat návaznosti i nově přijaté postupy, které během téměř osmnáctiletého časového odstupu formovaly a zdokonalovaly proces kulturní obnovy města.

Ve třetí části pak práce nabídne vhled do tuzemských podmínek, a to konkrétně na příkladu Ostravy, která je typicky průmyslovým městem, jež se, stejně jako Glasgow či Liverpool, vydalo cestou kulturně vedené regenerace a

kandidovalo na titul EHMK 2015. Ačkoli tuto nominaci Ostrava neproměnila, i tak pokračuje ve snaze transformovat průmyslové město do podoby kulturního střediska. Poslední část této práce se tedy bude věnovat krátkému nastínění situace v Ostravě a doplněna o rozhovory s Alexandrem Zaspalem, vedoucím projektu Důl Michal, a s Martou Pilařovou, zakladatelkou sdružení Provoz Hlubina. Rozhovory nejsou hlavní složkou práce, ale pouze okrajově doplňují stěžejní průzkum zahraničních studií. Na závěr nebude chybět ani diskuze o zjištěných poznatcích a z nich vzešlých doporučení pro další vývoj.

Vymezení pojmů

Jak již bylo zmíněno v úvodu, práce má za cíl prozkoumat strategie kulturně vedené regenerace města v evropských zemích. Pro lepší orientaci v těchto strategiích a k pochopení toho, co tyto strategie obnáší, je nejprve třeba vymezit základní pojmy, které se k této problematice vztahují.

Kulturní strategie obnovy města jsou takové, kdy za pomoci kulturních organizací, projektů, festivalů či kulturní výstavby dochází k přeměně obrazu města a jeho infrastruktury (García, 2004b, str. 307), ve snaze vyřešit tak hospodářské, sociální či politické problémy a zlepšit tak obraz daného města, nejen uvnitř, ale také navenek. Kulturní plánování lze pak označit jako produkt takové strategie, neboli konkrétní (zpravidla dlouhodobější) plán, jak s pomocí kulturních činností, událostí a organizací přetvořit image města. Tyto záměry a plány se pak odrážejí ve vymezení kulturní politiky města, tedy jakým způsobem se ke kultuře přistupuje v rámci komplexní městské správy.

1. Vývoj strategií kulturní regenerace města v západní Evropě

Významným autorem, který se zabývá strategiemi kulturní regenerace měst v Evropě je Beatriz García, která působí na Fakultě sociologie a sociální politiky na University of Liverpool a je také vedoucím výzkumu Impacts 08, o kterém bude řeč v následujících kapitolách, a vedoucím výzkumu v *Institute of Culture Capital* v Liverpoolu. Tématu kulturně vedené regenerace měst se García věnuje již od roku 1998 a během své kariéry se zúčastnila řady výzkumů zabývajících se vlivem kulturních akcí na proces regenerace měst, a to od Glasgow 1990 a projektu EHMK (který byl hodnocen zpětně v roce 2004) až po Olympijské hry v Londýně v roce 2012. Díky jejímu dlouhodobému zaměření na studium strategií kulturně vedené regenerace měst je výzkumům Beatriz Garcíi věnována značná část této práce a této kapitoly především.

Strategie regenerace měst prostřednictvím kultury se začaly vyvíjet ve Spojených státech v 70. letech 20. století a tyto snahy pokračovaly i počátkem let osmdesátých. Tehdy se také dostaly do Evropy, kde se začaly rozvíjet s tím, jak rostlo postavení kultury v rámci městské infrastruktury. Mezi první města, která se snažila tyto strategie plně využít, patřily např. Glasgow, Barcelona nebo Bilbao. Zatímco kulturních iniciativ stále přibývalo, ucelená strategie kulturní politiky, která by byla dlouhodobou součástí politické správy města zatím chyběla.

Jedním z prvních autorů, který se hlouběji zabýval vztahem mezi kulturou a ekonomikou byla Sharon Zukinová, která ve své knize z roku 1982, s názvem „*Loft living: Culture and Capital in Urban Change*“, zkoumala vztah mezi kulturními iniciativami, které se snažily o oživení města, a městskou politikou, která často upřednostňovala komerční investory a pozemkové spekulanty. V této knize je zásadním poznáním to, že v průběhu 20. století se vnímání kultury přesunulo z jejího pojetí jako tradičního umění či kulturního dědictví dané oblasti, které je reprezentováno především tradičními kulturními institucemi, jako jsou muzea či divadla, v součást ekonomiky, která má svou tržní hodnotu a je sama schopna produkovat obchodovatelné statky. V této knize uvádí například přestavbu bývalých lodních doků a skladišť, která se stala součástí kulturního dědictví, na bytové a umělecké prostory (García, 2004b, str. 313-314).

Ačkoli byl kultuře přiznán její ekonomický a hospodářský přínos, ucelená kulturní politika se tvořila mnohem pomaleji. Potřeba vytvořit jednotnou kulturní politiku se v rámci diskuzí na téma městské správy a využití kulturních strategií objevuje až počátkem 90. let. K této době se váže práce dvou autorů, kteří opět změnili vnímání kultury v rámci městské správy a bývají i dnes často citováni ve studiích zabývajících se touto problematikou. Jsou to Franco Bianchini a Michael Parkinson, kteří v roce 1993 vydali sbírku esejů „Cultural Policy and Urban Regeneration“ zabývajících se rolí kultury v rámci městské regenerace v západní Evropě. Bianchini zde definoval tři dilemata, která musí každý, kdo se vydá cestou kulturní regenerace, vzít v potaz tak, aby mohl plně využít potenciálu těchto strategií a zároveň se vyhnul marginalizaci některých městských čtvrtí či některé vrstvě obyvatel.

V roce 1999 pak ve své další studii zakládá pojem „kulturní plánování“ jako východisko pro ona dilemata. V rámci kulturního plánování je kultura definována v tom nejširším slova smyslu, tzn. z hlediska ekonomického, tradičního umění, kulturu různých věkových a etnických skupin, spolu s charakterem daného území (tradiční řemesla, gastronomie, místní nářečí atp.). Strategie regenerace měst prostřednictvím kultury by pak měly být utvářeny právě pomocí kulturního plánování, které bere v potaz všechny tyto aspekty kultury (Bianchini, 1999str. 41). Diskuze na téma kulturní obnovy měst se poté rozchází na dva proudy, první se zabývá kulturním plánováním, tak jak ho popsal Bianchini, druhý pak městskou kulturní politikou s důrazem na funkčnost a ekonomickou (popř. výdělečnou) stránku kultury.

Bianchini také později rozdělil vývoj kulturní politiky v Evropě, kde určil tři období, která charakterizují přístup ke kultuře v dané době a její postavení v rámci městské infrastruktury. První období je podle Bianchiniho mezi lety 1940 a 1960, a nazývá je „předelektronickou érou“, kde je kultura zřetelně oddělena od ekonomiky a materiální výroby. Toto období je zároveň ovlivněno zkušeností obou světových válek, a proto pro něj využívá také pojmu „období rekonstrukce“.

V 70. a 80. letech kultura vytváří městské komunity a pocit společenské soudržnosti, díky čemuž se stává součástí městské politiky, která utváří

občanskou identitu a charakter města. Z toho důvodu označuje Bianchini toto období jako „období participace“.

Třetí a posledním období se nazývá „obdobím městského marketingu“. Tomuto období se vedle Bianchiniho podrobněji věnuje také Lily Kong, další z významných autorů, zabývající se vývojem kulturní politiky. Ten toto období zasazuje do 80. let 20. století, kdy kultura přestává být pouze nástrojem k utváření komunit a občanské soudržnosti, ale začíná se klást důraz také na její ekonomickou stránku a schopnost fyzické přeměny města. Díky tomuto posunu se začíná více investovat do takových odvětví, která podporují kulturní produkci, tzn. vzdělávání, produkce či participace na velkých kulturních akcích, které se zaměřují především na kulturní dědictví dané oblasti a rozvoj turismu, rekonstrukce veřejných prostor, výstavbu či rekonstrukci stávajících kulturních objektů atp. V rámci těchto investic dochází také ke sblížení veřejné a soukromé sféry, jelikož se na nich zpravidla podílí jak politická správní rada města, tak soukromí developeri, banky, národní i nadnárodní společnosti, nebo také vzdělávací instituce. Kong toto období nazývá „obdobím kulturní hospodářské politiky“, které je však co se definice týče v souladu s Bianchiniho pojmenováním (Kong, 2000, str. 386, Bianchini, 1999, str. 37, viz také García, 2004b, str. 315).

Sblížení ekonomiky a kultury dále pokračuje v 90. letech především prostřednictvím rozvíjejících se marketingových technik. Ty se totiž již nezaměřují pouze na propagaci jednotlivých kulturních událostí, jako tomu bylo v letech osmdesátých, ale začínají tvořit rozsáhlou marketingovou strategii, která si klade za cíl přetvořit či nově vytvořit celkovou image města na všech úrovních veřejného života a ve všech odvětvích hospodářské produkce. Tato strategie se nazývá „městský branding“, při kterém dochází k vytvoření nové a jednotné „značky“ (z angl. brand) města. Někteří se domnívají, že vytvoření této značky, je jedinou možností, jak plně využít potenciálu kultury a městské regenerace. García ve své publikaci z listopadu roku 2004 v tomto kontextu uvádí slova R. Tibbota: *„Pokud má kulturní projekt uspět jako prostředek k regeneraci, je velmi důležité, aby byl součástí holistické cílové značky. To znamená, že výsledná propagace města, nikoli pouze oddělené prvky, ale všechny dohromady, spojuje jednotlivé zajímavosti a stavby s infrastrukturou, která je obklopuje, aby tak*

vytvořila jednotnou značku a charakter místa. Výsledná značka by pak měla určovat další vývoj destinace jako takové. Pouze takováto silná značka je schopna vytvořit spojení se srdcem spotřebitele. Jakmile tohoto dosáhne, je schopná zakotvit v myslích návštěvníků a následně získat podíl na trhu a všech ekonomických výhodách, které toto přináší. Kulturní projekty dodávají emocionální palivo do vytváření úspěšných cílových značek a zároveň kulturně vytvořená značka si může přivlastnit komerční regenerační projekty. Nakonec správně naplánované kulturní projekty mohou regeneraci významně přidat na hodnotě.“ (Tibbot, 2002, str. 73, in García, 2004b, str. 316)

V tomto smyslu se začalo hojně využívat agentur pro hospodářský rozvoj, které byly najímány povětšinou místní městskou správou a staly se hlavními tvůrci kulturních politik se zaměřením na rozvoj tvůrčích odvětví. S využitím těchto agentur významně vzrostla produkce kulturních akcí, které však již neměly za cíl pouze regeneraci města a jeho infrastruktury, ale zaměřovaly se také na jeho konkurenceschopnost a postavení v mezinárodním měřítku, tedy na vytvoření oné „značky“ města. Největší úsilí v tomto projevovala právě postprůmyslová města, která se potřebovala nově profilovat, aby tak obstála v moderním na služby orientovaném světě.

Podle Garcíi by mělo být dalším krokem vytvoření ucelené strategie kulturní obnovy města, která se nespolehá pouze na marketing, ekonomickou funkčnost nebo na kulturu, která utváří městské komunity, ale spojuje v sobě všechny tyto přístupy tak, aby byly použity v rovnováze a se začleněním všech vrstev obyvatel a s ohledem na multikulturní složení měst. K tomu je třeba zavést transparentní politiku, která jasně definuje vztah mezi kulturou a ekonomikou (García, 2004b, str. 317-318).

2. Glasgow, Evropské hlavní město kultury 1990

2.1 Vznik projektu Evropské hlavní město kultury

Strategie kulturní obnovy města se začíná v Evropě objevovat koncem 70. a především pak v 80. letech dvacátého století v souvislosti s úpadkem a sociálními problémy postindustriálních měst. První impuls k vytvoření projektu se zaměřením na umění, architekturu, design, vzdělávání a lokální kulturu pod záštitou Evropské unie dala v roce 1983 řecká ministryně kultury Melina Mercouri. Ta tehdy svolala schůzi evropských ministrů kultury, aby diskutovali o možnostech vytvoření společného kulturního projektu. V roce 1985 pak vznikl projekt Evropské město kultury (Dnešní název Evropské hlavní město kultury byl přijat v roce 2000). Prvním městem, které hostilo tento projekt, byly Atény. Zpočátku se jednalo o několik akcí v roce či několik dní kulturního programu pod záštitou EU, většinou se jednalo o krátkodobé festivaly, které měly nastínit kulturní dědictví dané země, ovšem neměly za cíl žádné větší investice do rozvoje města a jeho kulturního zázemí (Richardson, 2000, str. 18).

Prvním městem, které přijalo tento titul jako celoroční projekt, byl Amsterdam, ale ani tady se nejednalo o událost s přesahem do infrastruktury města, a akce byla financována pouze z místních zdrojů. To se změnilo s rokem 1986, kdy byla oznámena nominace Glasgow na Evropské hlavní město kultury 1990 (dále jen EHMK 1990). Glasgow totiž již začátkem 80. let přijalo kulturně vedenou strategii obnovy města, a v tomto projektu vidělo příležitost jak tuto strategii plně realizovat (viz García, 2004b, str. 319; Mooney, 2004, str. 329). Vznikl tedy komplexní celoroční projekt, za účasti veřejných i soukromých investorů, s mezinárodním přesahem, který má za cíl zlepšit kulturní i sociální obraz města.

2.2 Glasgow na cestě k EHMK 1990

Glasgow je největším městem Skotska a třetím největším ve Spojeném království. Jedná se o jeden z nejprůmyslovějších regionů ve Velké Británii, který je od roku 1975 součástí kraje Strathclyde. V 19. a 20. století bylo město známé především

těžbou uhlí a železa a díky svému umístění mezi dvěma zálivy také stavbou lodí. Právě díky industriální povaze města sem v této době proudila řada přistěhovalců, kteří se usazovali na okraji města, kde vznikaly slumy bez sociálního zázemí. S tím souvisí i nárůst kriminality a sociálních nepokojů. Největší boje probíhají pak počátkem 20. století, přičemž hlavní důvody jsou právě stran sociálních služeb a výše nájemného, tyto problémy však částečně sužují město dodnes (Samek, 2007, kap. 8).

Roku 1973 se Spojené království stává členem Evropské unie (tehdy ještě Evropského hospodářského společenství), díky čemuž se později účastní projektu EHMK. Koncem 70. let se Glasgow stále potýkalo s vysokou kriminalitou a přetrvávajícími sociálními problémy. Městská správa tehdy viděla jako východisko revitalizaci a modernizaci postindustriálního města a jeho propojení s vnějším světem. Výhody čistě industriálního regionu již pominuly, a bylo třeba posunout vývoj dál, a změnit tak image města ze zaostalého a špinavého, ve město moderní, konkurenceschopné a atraktivní pro místní i zahraniční turisty a především pro investory. Tento záměr se také později stal terčem kritiky revitalizačních strategií. Navíc se tato oblast dlouhodobě potýkala s úbytkem obyvatel a vysokou nezaměstnaností, jež v roce 1991 dosáhla úrovně 11,3 % (Myerscough, 1991, str. 2).

2.3 Strategie kulturní regenerace města a jejich použití v rámci Glasgow 1990

Dalším způsobem jak nahlížet dopady a dlouhodobější odkaz Glasgow 1990 je pohled prostřednictvím vývoje strategií kulturně vedené regenerace města ve snaze zjistit, jaké modely byly použity, jaké s sebou přinesly výhody či omezení a prostřednictvím těchto zjištění pak prozkoumat možnosti dalšího směřování.

Strategie kulturně vedené obnovy města ve spojení s velkými kulturními událostmi se ocitly ve středu zájmu v průběhu 80. let hlavně díky projektu EHMK. Ačkoli se většina odborné veřejnosti shodovala na užitečnosti kultury při snaze o regeneraci města, kritici tvrdili, že tyto investice sledují spíše cíle developerů a zaměřují se na mediální propagaci a rozvoj turistiky, spíše než na prezentaci unikátní místní kultury. (García, 2004a, str. 108). Podle Garcíi se navíc

kulturně vedená politika potýká hned s několika dilematy. Tato dilemata pojmenoval Bianchini ve svých esejích z roku 1993, kde uvádí tři základní dilemata, se kterými se musí kulturní politika vyrovnat. Jako první mluví o dilematu prostoru, neboli rovnováze mezi zacílením na městské centrum a jeho okrajové části tak, aby nevzniklo centrum, které se stane přístupným pouze bohatší vrstvě obyvatel, čímž by vytlačilo chudší vrstvy obyvatel na okraj města. Za druhé se jedná o dilema ekonomické, tedy o udržení rovnováhy mezi spotřebou a produkcí, aby nevznikl přílišný důraz na rozvoj spotřebního průmyslu na úkor výroby místních produktů, které mohou být dále distribuovány. Jako třetí základní dilema pak uvádí dilema kulturního financování, tedy otázku, zda investovat do jednorázových akcí jako jsou festivaly atp., nebo se soustředit spíše na dlouhodobé projekty, které jsou součástí trvalé přeměny infrastruktury města (Bianchini a Parkinson, 1993, str. 201-204).

Plány na kulturní regeneraci, jako způsob řešení ekonomické a sociální krize se začaly v Glasgow vyvíjet již koncem 70. let, zlomem však byla zpráva McKinseyho pro Scottish Development Agency (SDA) z roku 1983. Tato zpráva především prezentovala doporučení jak využít potenciál města, která se již osvědčila ve Spojených státech, ve městech Baltimore či Denver. Prioritou pro to musela být snaha vytvořit živé centrum, které bude poskytovat služby jak pracovní tak pro volný čas (McKinsey & Co., 1983 in García, 2004a, str. 106). Na základě tohoto doporučení město investovalo do rekonstrukce historických budov a do kampaní, které si kladly za cíl zlepšit komunikaci s okolním světem i s místními komunitami. Kampaň nesla název „Miles Better“ a setkala se s velkým úspěchem. Jejím přínosem byl zejména vznik první turistické rady a také první investice do umění, které směřovaly především na podporu oblíbeného festivalu Mayfest a na otevření dnes již proslulé galerie Burrell Collection v roce 1983.

Jelikož měly tyto kroky pozitivní dopad, město se rozhodlo dále pokračovat v kulturní regeneraci a to například pořádáním jazzového festivalu v roce 1986, v roce 1988 Glasgow jako první skotské město hostilo britský putovní Garden Festival. V říjnu 1986 byla oznámena nominace Glasgow na Evropské hlavní město kultury (García, 2004a, str. 106; Myerscough, 1991, str. 1-2). Motivací pro tento krok byla touha ukázat nejen Spojenému království, ale i Evropě pokrok, který město během uplynulých let prodělalo, a veřejně tak

prezentovat novou tvář Glasgow jako moderního, kulturního střediska (Myerscough, 1991, str. 2). Na doporučení McKinseyho pak vznikla agentura s názvem „Glasgow Action“, která měla tuto událost na starosti. Brzy se jí také dostalo podpory „Greater Glasgow Tourism Board“ (GGTB), organizace zabývající se rozvojem turismu, nedlouho poté i glasgowské městské a okresní rady, která později z velké části financovala i projekt EHMK.

To bylo vůbec poprvé, kdy se veřejné, soukromé i státní instituce podílely na společném projektu. Ředitel „Glasgow Action“ David Macdonald však v rozhovoru uvedl, že hnacím motorem k uspořádání této události byl především ekonomický zisk, mnohem více než kulturní rozvoj (García, 2004a, str. 106). To je také jednou z hlavních příčin časté kritiky tohoto projektu.

Program pro Glasgow 1990 byl definován napříč společenskými sférami, zahrnoval galerie, divadla, koncertní sály, veřejná prostranství, školy i muzea. Jádrem byly události, které zaštiťovaly již etablované instituce svým celoročním programem, jako například již zmíněná galerie The Burrell Collection. Hlavní program byl pak doplněný o akce v hlavních kulturních centrech a o nezávislé projekty s grantovou podporou, celkem Glasgow 1990 pořádalo přes dva tisíce společenských událostí. V rámci výstavby kulturních objektů byly pro Glasgow 1990 dokončeny např. The Glasgow Royal Concert Hall, galerie McLellan nebo Scotland Street School Museum, které se zároveň staly součástí plánů na dlouhodobější rozvoj kulturního zázemí ve městě (Myerscough, 1991)

Strategie regenerace města prostřednictvím kulturních událostí, jako je právě i projekt EHMK, mají pomocí takovýchto akcí přinést nejen fyzickou regeneraci, ale také přivést ke spolupráci obyvatele různých společenských vrstev s podporou jak soukromých, tak veřejných zdrojů. Ovšem až do Glasgow 1990 se takového kulturní akce zaměřovaly především na prezentaci tradičních kulturních institucí, které již byly v rámci daného města dobře etablované.

Glasgow pak tento projekt přetvořilo tím, že do programu zapojilo populární, nezávislé i tradiční umění. Beatriz García ve své studii charakterizuje na základě již existující literatury na toto téma Glasgow 1990 takto: *„Jednalo se o projekt, kde byl použit umělecký program jako rozšíření dopadu významné události se silným mezinárodním i ekonomickým přesahem, zároveň měl tento program reprezentovat místní kulturu, která měla být v projektu přímo zúčastněná.“* A tuto

charakteristiku opírá o propagační materiály, které město vydalo v rámci příprav i v průběhu akce samotné. Organizátoři zde mimo jiné uváděli, že cílem projektu je, vedle ekonomického rozvoje a rozvoje turismu, také snaha prozkoumat různé formy umění a roli kultury v občanské společnosti (García, 2004a, str. 106-107).

EHMK 1990 v sobě tedy neslo naději na realizaci všech plánů vytvořených během 80. let a snahu o jejich dlouhodobý pozitivní vliv na rozvoj města. Tyto plány měly být realizovány pomocí nové výstavby či rekonstrukce kulturních zařízení a pomocí uměleckých projektů, které by přilákaly zahraniční investory a turisty. Takto tehdy cíl projektu charakterizovali pořadatelé EHMK 1990:

„Nemůžeme stát na místě; nemůžeme spoléhat na úspěchy z minulosti, bez ohledu na to, jak působivé by se mohly zdát... Dny, kdy bylo Glasgow velkým průmyslovým centrem, jsou u konce. Ač se to může zdát smutné, důsledky jsou jasně: Stát se velkým postindustriálním městem... Postindustriální budoucnost města bude pramenit z jeho občanského dědictví a kulturního bohatství... Pokud bude Glasgow vnímáno jako slavné město kultury, můžeme očekávat růst cestovního ruchu spojeného s uměním – a s tím i nová pracovní místa.“ (Glasgow 1990 Festivals Office, 1990, str. 20, in Mooney, 2004, 329).

Přípravy však nezahrnovaly pouze výstavbu obchodních center, kulturních zařízení a rekonstrukci historických budov, začalo se také s přestavbou skladových prostor a bývalých doků na prostory bytové, aby se tak zlepšila dlouho kritická bytová situace velké části obyvatel. Příkladem takové přestavby může být např. „Merchant City“, které bylo využíváno lodním průmyslem a nacházelo se v blízkosti centra města. Glasgow 1990 pak mělo být vrcholem tohoto úsilí o modernizaci Glasgow. V rámci propagace se často užíval pojem „Nové Glasgow“, který měl reprezentovat přechod od města v úpadku k městu modernímu a prosperujícímu (Mooney, 2004, str. 329).

Od roku 1990 je Glasgow považováno za příklad úspěchu kulturního plánování na rozvoj města. Vyvyšuje se především jeho získané mezinárodní renomé i nová image moderního města. Vývoj, kterým město prošlo byl označován jako tzv. Glasgowský model, který se dával za příklad i dalším evropským průmyslovým městům, která se vydala cestou kulturně vedené regenerace, a byl často zmiňován také v průběhu kandidatury Liverpoolu na titul EHMK 2008.

Orgány městské správy prohlašovaly, že EHMK 1990 bylo oslavou celé společnosti. Ředitel GGTB se pak nechal slyšet, že Glasgow bylo prvním městem, které skutečně využilo všeho, co projekt nabízí, a že na rozdíl od předchozích měst si muselo tento titul zasloužit, což vedlo k nutnosti zajištění značných prostředků, aby tak vytvořili celoroční program, který byl nevídaný jak do velikosti, tak i rozmanitosti (Eddie Friel, rozhovor, 2002, in García, 2004a, str. 106).

Odkaz Glasgow 1990 je vnímám jako úspěšný příklad obnovy města prostřednictvím kultury, zejména díky jeho radikální proměně z postindustriálního města, které trpělo nezaměstnaností, kriminalitou a sociálními nepokoji, na oblíbenou turistickou destinaci, kterou je dnes. Zároveň se vyzdvihuje přínos pro místní umělce i obchodníky, kteří díky investicím opět získali důvěru v město. Z hlediska změn v infrastruktuře města pak pomohl projekt dokončit plány výstavby stanovené v 80. letech a zajistil finanční prostředky potřebné k rekonstrukci starých chátrajících budov.

Takto se zdá, že tento projekt byl skutečně veleúspěšným naplněním kulturní regenerace města, ovšem jsou zde dva aspekty, které se setkaly s kritikou akademické obce i široké veřejnosti. Těmi jsou hlavně neschopnost plně zapojit okrajové části města do revitalizačních plánů a neschopnost začlenit do rozhodovacího procesu zástupce všech společenských vrstev. Ačkoli investice proudily i do komunitních společenství a programů, kritici tvrdí, že oproti hlavnímu programu byly tyto investice marginální. Další kritika směřovala k reprezentaci města, podle některých se totiž organizátoři nesnažili ukázat pravdivou tvář Glasgow se všemi jeho nedostatky, ale pouze uměle vytvořenou podobu města, která byla reprezentována pouze vyšší střední třídou. Obháje EHMK 1990 naopak tvrdí, že tento nesoulad nebyl ani tak chybou projektu EHMK, ale byl dán spíše nedostatky v dlouhodobém plánu revitalizace města, který byl utvářen již v průběhu 80. let. Organizátoři a městská správa se pak hájili tím, že kulturně vedená regenerace města a změny v infrastruktuře byly realizovány ještě před zahájením projektu EHMK 1990 a prostřednictvím různých kampaní a kulturních akcí. Glasgow 1990 pak mělo primárně přilákat mezinárodní pozornost, urychlit proces získávání zahraničních investorů a získat

si turistickou základnu, což se podle organizátorů podařilo (Glasgowská městská rada, 2003, in García, 2004a, str. 108).

2.4 Glasgow 1990 v číslech

Prvním způsobem, jak nahlížet dopady strategie kulturně vedené regenerace města prostřednictvím velkých akcí jsou závěrečné studie, které jsou povětšinou vytvářeny pro organizátory a investory dané události. Tyto studie hovoří především v číslech a kladou důraz zejména na návštěvnost, návratnost investic, případný nárůst zaměstnanosti, kulturní turistiky nebo na mezinárodní ohlas.

Pro Glasgow 1990 takovouto závěrečnou zprávu vytvořil v roce 1991 John Myerscough. Tato zpráva popisovala celý průběh EHMK 1990 a jeho dopady a byla určena pro glasgowskou městskou a strathclydskou regionální radu. Zadavatelé těchto zpráv však měli zájem spíše na vytyčení pozitivních dopadů, a proto je třeba tyto zprávy postavit do kontrastu s nezávislými studiemi, které tyto události nahlížely kriticky a interpretovaly je z více úhlů pohledu.

Financování celého projektu měla na starosti zejména glasgowská a strathclydská rada. Jak již bylo zmíněno, některé výstavby byly součástí dlouhodobějšího plánu, a tudíž se nedá přesně vyčíslit investice pouze do EHMK 1990. Pokud se však vezmou v potaz i tyto, rozpočet na projekt se pohyboval okolo 43 mil. liber. Další výdaje spojené s projektem se odhadují na necelých 33 mil. liber, z čehož 16 mil. liber připadlo na umělecký program. Nejvíce prostředků šlo na centrálně plánovaný program, stejně jako z investic soukromého sektoru, nezávislé programy získali zhruba 5 mil. liber. Necelých 6 mil. liber pak bylo vyčleněno na PR a marketing (Myerscough, 1991, str. 43).

Pokud se návštěvnosti týče, projekt splnil svůj účel ve smyslu kulturní regenerace města. Podle Myerscoughovy zprávy se totiž návštěvnost kulturních a společenských akcí během roku 1990 zvedla o 40 %. Muzea a galerie měla návštěvnost vyšší o 56 %, divadla a hudební produkce pak o 32 % vyšší návštěvnost oproti roku 1989. Celkový počet návštěvníků kulturního programu roku 1990 se pak odhaduje na 12 mil. lidí. Nejvíce zaujaly právě hlavní projekty jako The Royal Concert Hall nebo Tramway (rekonstruovaná budova pro nejrozmanitější druhy divadelní i taneční produkce). Naopak kulturní instituce,

kteře se nacházely v okrajových částech města a kteře se již dříve potýkaly s nezájmem diváků, si ani tímto projektem příliš nepolepšily (Myerscough, 1991, kap. 4).

Také turismus začal díky EHMK vzkvétat. Myerscough uvádí, že kulturní turistika zažila 85% nárůst oproti předešlému roku. Ovšem u místních obyvatel nebyl nárůst tak veliký, tam se jednalo o zhruba 31 %. U obyvatel okrajových částí města byl dokonce nárůst pouze 6% oproti roku 1989. Něco přes půl milionu turistů spojilo svou cestu s návštěvou programu EHMK 1990, to je 45 % ze všech turistických cest do regionu. Glasgow se stalo také cílem zámořských turistů, jejich počet se zvýšil o 38 %, což je trojnásobek oproti roku 1986. Navíc 77 % neanglicky mluvících turistů navštívilo město poprvé (Myerscough, 1991, kap. 7).

EHMK 1990 mělo také vliv na zaměstnanost. Podle průzkumů se na projektu podílelo 21 400 lidí, což odpovídá necelým třem procentům ekonomicky aktivní populace v regionu. Dlouhodobějších pracovních pozic akce vytvořila necelých šest tisíc a to především v hoteliérství či maloobchodu. To je možné přičítat hlavně expanzi turismu v regionu. Nezaměstnanost v Glasgow si oproti předešlému roku také polepšila a to z 2,2 % na 1,8 %, ovšem už v roce 1991 opět stoupla na 2 %. Co se týče finanční návratnosti, odhaduje se, že se pohybovala mezi 11,6 až 15,5 mil. liber.

Pozitivní dopad na obyvatele města měl projekt především z hlediska obchodu a služeb. Ačkoli se místní firmy nestaly mezinárodními korporacemi, projekt napomohl získávání nových pracovních sil. Dalším pozitivem bylo také zapojení handicapovaných do projektu, kteří se tak mohli stát členy místních komunit a zlepšila se i komunikace široké veřejnosti s touto skupinou obyvatel.

Jak již bylo řečeno v úvodu, tato studie předkládá primárně pozitivní dopady, a jak je již možná z některých čísel patrné, úroveň poskytovaných služeb nebo investic nebyla všude stejná, z čehož pramení častá kritika této události (Myerscough, 1991, kap. 9).

2.5 Kritici Glasgow 1990

Tématem kulturně vedené regenerace města prostřednictvím kulturních akcí se věnuje mnoho studií z různých pohledů. Jak bylo nastíněno v úvodu, tyto studie se zaměřují na vyčíslení dopadu kulturních událostí, na průzkum využitých strategií a na kritické postoje vůči události samotné i vůči místní kulturní politice. Těmto kritikám, které se váží k projektu Glasgow EHMK 1990 bude věnována následující podkapitola.

Glasgow 1990 byl pro mnohé velmi úspěšný projekt, který se dává za příklad dalším původně průmyslovým městům, které mají zájem o revitalizaci města prostřednictvím kultury. Stejně tak má však mnoho odpůrců, kteří sice nezpochybňují roli kultury pro rozvoj města, ale především postupy, kterými bylo této „renesance“ dosaženo.

Gerry Mooney, z Fakulty sociálních věd Open University ve Skotsku, se ve své studii *„Cultural Policy as Urban Transformation?“* zabývá právě kritickým pohledem na projekt Glasgow 1990 a hledá opodstatnění kritiky hlavních nedostatků, které jsou této akci vytýkány, přičemž zdůrazňuje možný přínos zkušenosti Glasgow pro Liverpool a jeho předsednictví jako Evropského hlavního města kultury 2008. Hned v úvodu Mooney navazuje na tvrzení Beatriz Garcíi, že kultura se stala klíčovým bodem programů na obnovu měst napříč Evropou. Glasgow pak pro mnohé figurovalo jako předloha pro kulturní plánování a rozvíjení strategií kulturně vedené regenerace. Mooney v tomto kontextu zmiňuje příměr „vytvářet Glasgow“ (z ang. „doing Glasgow“), který byl často používán během pozdějších konferencí na téma kulturní revitalizace měst. (Mooney, 2004, str. 328).

Snahy o přetvoření image Glasgow probíhaly v různých intervalech od 80. let 20. století. Již zmíněná kampaň „Miles Better“ byla mnohými hodnocena velice kladně, ovšem v kontextu chudoby a deprivace, která toho času opět město zasáhla, se již tehdy hromadily názory, že jde jen o pozlátko, které však nemá s realitou ve městě nic společného. Tyto názory se objevovaly během všech kulturních událostí, které si kladly za cíl zlepšení obrazu města a jeho renomé na mezinárodní úrovni (Miles Better, Garden Festival a nakonec i EHMK 1990). Tyto snahy však neskončily s Glasgow 1990, například v roce 2004 byla zahájena další kampaň s názvem „Glasgow: Scotland with Style“ (neboli „Glasgow: Skotsko

stylově“), na kterou bylo vyčleněno 1,5 mil. liber, to je samozřejmě ve srovnání s rozpočtem EHMK zanedbatelná částka, ovšem je zde patrná dlouhodobá snaha o vytvoření obrazu moderního města (Mooney, 2004, str. 328).

Výše bylo také zmíněno financování tohoto projektu, ovšem spíše ve světle pozitivních dopadů, nicméně odlišné studie či publikace dávají tyto čísla do jiné perspektivy, tak např. García ve své publikaci z března roku 2004 interpretuje tato čísla s ohledem na již zmiňovaná dilemata, která pojmenoval Bianchini: z celkového rozpočtu šlo pouze 5 mil. liber na podporu místních společenských událostí, jako je např. obyvateli oblíbený „Big Day“ (jednodenní festival nabízející zdarma koncerty známých britských kapel na veřejných prostranstvích města) a pouze 3,74 mil. liber připadlo na podporu projektů se sociálním zaměřením a vzdělávání, naopak 18 mil. liber získaly mezinárodní projekty, vystoupení známých umělců a část byla přidělena podpoře místních velkých podniků, dalších 43 mil. liber bylo investováno do rekonstrukce kulturních budov a do výstavby nových nejen kulturních, ale i komerčních budov (nákupní centra nebo The Royal Concert Hall). Sám výkonný ředitel GGTB Eddie Friel uznal, že projekt měl zejména přilákat turisty a zahraniční investory, a proto zde byla snaha prezentovat Glasgow jako moderní město na úrovni evropských metropolí, ovšem toto zaměření nakonec snížilo pozitivní dopad události na místní komunity a nezvýšilo ani úroveň či postavení lokálních nezávislých iniciativ (Eddie Friel, rozhovor, 2002, in García, 2004a, str. 107). Také ředitel „Glasgow Action“ David Macdonald v rozhovoru z roku 2003 přiznal, že cílem projektu byl především ekonomický zisk než rozvoj a propagace místní kultury (David Macdonald, rozhovor, 2003, in García, 2004a, str. 107). Tento důraz na ekonomický spíše než kulturní rozvoj se pak stal jedním z hlavních bodů kritiky EHMK 1990.

2.5.1 Worker's City, hlavní kritici Glasgow 1990

„Program Glasgow 1990, vytvořený obecními úřady byl stanoven na jednoduché premise, jednalo se o příspěvek umění stejně jako městu Glasgow; tedy pokud někdo nesouhlasil s jedním, nemohl souhlasit ani s druhým. Tím pádem Worker's City Group byla prezentována jako nevládní skupina Pelištejců, duchů stalinistické

minulosti a... Tím, že jsme upoutali pozornost k určité nepříjemné realitě, jsme se střetli s pozoruhodnou jedovatostí“ (Kelman, 1992, str. 1, in Mooney, 2004).“

Tak zní komentář významného skotského spisovatele Jamese Kelmana, který byl jednou z vůdčích osobností organizace Worker's City. Tato organizace v sobě slučovala převážně levicové intelektuály a dělníky, ale také umělce. Díky tomuto zaměření si vysloužili přízviska jako radikální levice či příznivci stalinistické éry (Mooney, 2004, str. 330). Worker's City vytvořila dvě série textů, které se vyjadřovaly především k městské politice Glasgow, včetně jejího kulturního zaměření. Tyto soubory vyšly ve dvou vlnách, první v roce 1988 pod názvem „*Worker's City: The Real Glasgow Stands Up*“ a v roce 1990 druhá nesoucí název „*Worker's City: The Reckoning*“, vždy v nakladatelství Clydeside Press.³ Organizace si kladla za cíl hájit zájmy nižších vrstev obyvatel a ukázat veřejnosti pravou tvář Glasgow, která se skrývá za kulturní modernizací. Právě citovaný Kelman byl jeden z největších odpůrců EHK 1990. Kritici mimo jiné také z řad Worker's City nepopírali určitý, především ekonomický přínos této akce, ovšem podotýkali, že tento přínos ztrácí na hodnotě, pakliže se uvede na pravou míru a v porovnání s nespravedlnostmi a rostoucími rozdíly mezi obyvateli města, které projekt přinesl.

Další z předních osobností organizace Worker's City byl spisovatel Farquhar McLay, ten o Glasgow 1990 napsal:

„...Rok kultury měl více co dočinění s mocenskou politikou než s kulturou, více s developery milionáři než s uměním... V roce 1990 chtě nechtě vše kapitulovalo, jakmile se člověk přidal k podniku, především rok 1990 učinil jednoznačné prohlášení ve jménu firemního bohatství. Takže v roce 1990 jde spíš o umění, které financuje velký byznys, o propagaci řízeného turismu a o poskytování pomoci a pohodlí povrchním charakterům chamtivých, mladých manažerů. A za to všechno samozřejmě budou muset obyvatelé Glasgow zaplatit účet.“ (McLay, 1990, p. 87)

Worker's City kladlo otázky čím a jaké Glasgow bylo vlastně veřejnosti v roce 1990 představeno. Jejich odpověď se nesla v tom smyslu, že tento projekt byl určen pouze pro bohaté obyvatele Glasgow, jejich firemní podniky a pro zahraniční investory, ale naprosto ignoroval historii města, charakteristickou sociálními nepokoji. Ona vybudovaná idea čistého, moderního, metropolitního

³ viz <http://www.workerscity.org>

města byla podle této organizace v příkrém rozporu s každodenní realitou pro většinu obyvatel města.

Odpůrci se snažili zasadit strategii kulturní obnovy i projekt EHMK 1990 do kontextu dlouhodobých problémů, se kterými se město potýkalo a poukázat tak i na negativní stránky ekonomické a politické strategie 80. a 90. let (McLay, 1988). Worker's City argumentovalo tím, že strategie kulturně vedené revitalizace města prostřednictvím velkých kulturních akcí, přinesla výhody a zisk pouze malé skupině obyvatel, ale pro většinu znamená pouze ekonomickou závislost na sezónních událostech, ale neposkytuje celoroční stabilní zaměstnání. Glasgow se podle Worker's City stalo závislé na zahraničních investorech, které ovšem zajímá pouze ekonomický zisk a problémy nižších společenských tříd jsou jim cizí. Výsledkem je větší ekonomická deprivace okrajových částí města a rozevírající se propast mezi bohatými a chudými, přičemž finance potřebné pro rozvoj nejchudších čtvrtí města jsou investovány do kultury a komerčních aktivit v centru města (Mooney, 2004, str. 332-333).

K tomuto tvrzení Worker's City však Mooney připomíná, že Glasgow bylo tradičně sídlem Labouristické strany, která prosazovala politiku tzv. „Trickle Down“ ekonomiky. Jedná se o politickou a ekonomickou strategii, která podporuje financování velkých podniků a oblastí s vyšším ekonomickým kapitálem. Tvrdí, že právě financováním těchto oblastí se nepřímo pomáhá znevýhodněným vrstvám obyvatel. Proto tedy také městská i okresní rada převzala záštitu nad projektem EHMK 1990, jelikož se domnívali, že právě podpora projektu takových rozměrů přinese ekonomické bohatství, které následně „steče“ i k chudším vrstvám obyvatel města. Právě ekonomický nárůst a vytvoření konkurenceschopnosti bylo považováno za jediné řešení sociální krize (Mooney, 2004, str. 332). Námitky Worker's City také opomíjí fakt, že málo placená práce v průmyslu byla pro město charakteristická dlouho předtím, než přistoupilo ke kulturně vedené strategii regenerace, jak ukazuje historie regionu. Mooney také podotýká, že restrukturalizace je zkrátka nedílnou součástí kapitalistických společností a je nezbytná zejména pro přeměnu postprůmyslových měst. Zahraniční investice pak měly za cíl chránit především místní podniky a pomoci jim vybudovat si solidní základnu, která bude schopna

konkurovat na mezinárodních trzích a tím také přispět „obyčejným“ obyvatelům města (Mooney, 2004, str. 333).

Kritika stran Worker's City měla jistě své opodstatnění, ačkoli se jejich tvrzení většinou podařilo vyvrátit. Tato organizace však vnesla do diskuzí o regeneraci měst prostřednictvím kulturních akcí důležité otázky: Čí město tyto projekty reprezentují? Reprezentují jeho skutečnou tvář? A komu připadne ekonomický zisk?

2.6 Glasgow po roce 1990

Koncem 90. let podrobil Gerry Mooney přezkoumání názor, že se z Glasgow stalo město dvou tváří, charakteristické jednak kulturně vedenou fyzickou proměnou centra města a jednak rozsáhlými oblastmi periferie, které jsou pozůstatky bývalé podoby města. O Glasgow se často mluví jako o místu, které je příznivé pro podnikání, cestovní ruchu a kulturní události, ale zároveň je obklopené částmi města, které spíše vystihuje úpadek a chudoba (Mooney, 1998, in Mooney 2004, str. 334). Jak připomíná, Glasgow bylo často líčeno jako „město v krizi“ a tento problém nezmírnila ani skotská decentralizace z roku 1999, naopak se vyskytla tvrzení, že tímto krokem přišlo Glasgow o značný finanční i populační kapitál.

Počátkem 21. století však trh v Glasgow prošel zásadními změnami. V roce 2003 bylo 82,5 % pracovních sil zaměstnáno v sektoru služeb a mezi lety 1991 a 2001 vzrostla zaměstnanost o 33 %. Nárůst zaměstnanosti zažilo také odvětví turistiky, maloobchodu a volnočasových aktivit. Další boom zažilo město s otevřením call center v polovině 90. let, ovšem stejně jako jiná města ve Spojeném království byla tato centra mezi lety 2002 a 2004 zrušena a převedena do zahraničí. Navzdory tomu studie OECD (Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj) z roku 2002 tvrdí, že město zažívá v posledních 30 letech ekonomický rozkvět, ovšem je třeba zdokonalit jeho konkurenceschopnost, aby tato tendence mohla pokračovat. Tato studie však také podotýká, že obyvatelům Glasgow chybí pracovní dovednosti, které trh služeb vyžaduje, což dokládá zjištění, že 50 % pracovních pozic v sektoru služeb vykonávají obyvatelé, kteří nejsou původem z Glasgow (OECD, 2002, str. 41, in Mooney, 2004, str. 335). To,

že tento ekonomický boom nevyřešil problém nezaměstnanosti ve městě, dokládá i národní průzkum z roku 2002, kde je Glasgow s 26,6 % nezaměstnanosti je vysoko nad národním průměrem 9,5 %. Navíc bylo zjištěno, že 34 % obyvatel Glasgow pobírá některou ze státních sociálních dávek. To vypovídá spíše o prohlubování už tak vysoké propasti mezi chudými a bohatými obyvateli města a neschopnosti kulturně vedené regenerace tomuto prohlubování zabránit. To dokládá také skutečnost, že podle průzkumu skotské vlády v roce 2004 patřilo 17 nejchudších oblastí Skotska pod okres Glasgow (Mooney 2004, str. 334-336).

Projekty jako je EHMK nebo tituly, které jsou městům vypůjčeny, nemají za cíl vyřešit a ani nemohou trvale vyřešit sociální problémy, ale mohou a mají především spojit obyvatele města ve společném projektu. Kulturně vedená regenerace města slouží především ke zlepšení obrazu města a k jeho lepší propagaci navenek, ale nemůže vyřešit problémy, které se ve městě hromadily již desítky let před přijetím takové strategie. Právem se však vytýkají pořadatelům takovéto akce investice pouze do některých oblastí města, což způsobuje naopak propad těch ostatních. Na glasgowském modelu je patrné, že kulturně vedená regenerace může být úspěšná, pokud se provádí rovnoměrně a se stejnou intenzitou na všech úrovních městského života. Z výzkumů OECD pak jasně vyplývá, že Glasgow potřebuje zejména nárůst kvalifikované pracovní síly, která se přizpůsobí nové podobě města, a bude tak schopná prohlubovat pozitivní dopady, které přinesl projekt EHMK a nově zavedená kulturní politika města.

Zkušenost Glasgow má tedy i svá negativa. Mezi hlavní paří neschopnost vytvořit taková opatření, která by byla sto úspěchy roku 1990 udržet v dlouhodobém horizontu. Dále program Glasgow 1990 sice zahrnoval i okrajové části města, ale jelikož město k tomuto projektu přistoupilo spíše z ekonomického hlediska, a věnovalo pozornost hlavně ekonomické návratnosti, mediální kampani a rozvoji turismu, byly tyto iniciativy po skončení projektu odsunuty stranou. Hlavní atrakce, jako byla např. galerie The Burrell Collection, byly již v průběhu roku 1990 mnohem lépe financovány na rozdíl od okrajových projektů a byla jim také věnována mnohem větší mediální pozornost, což v důsledku zapříčinilo dlouhodobější neudržitelnost okrajových projektů se sociálním zaměřením a důrazem na místní komunity.

Vládní reorganizace z roku 1996, pak měla za následek zrušení strathclydské regionální rady, která hrála klíčovou úlohu ve financování a utváření kulturní politiky města. Strathclydská rada byla spoluautorem této politiky již od roku 1988 a taktéž připravila studii jejího dalšího vývoje po roce 1996, která zohledňovala zkušenosti z roku 1990, nicméně nová městská správa se s touto strategií neztotožňovala a v roce 1997 od ní bylo definitivně upuštěno. Glasgow však stále pokračovalo v pořádání kulturních akcí, festivalů, sportovních událostí a veletrhů, a jiných společenských událostí, které však na sebe již nenavazovaly a zůstávaly u zaměření na ekonomický a turistický rozvoj, čímž se stále vzdalovaly původnímu cíli změnit infrastrukturu města. (García 2004b, str. 319-320).

Nesporným přínosem Glasgow je však především to, že jako první město využilo projekt EHMK ke komplexní regeneraci města, čímž inspirovalo i ostatní evropská města, která se o tento titul ucházela, aby skutečně využila všeho, co tento projekt může nabídnout. Glasgow tak přineslo novou podobu tohoto projektu, který nadále neměl za cíl pouze prezentaci místní kultury, ale celkovou změnu či přetvoření image města. Evropská komise na tuto změnu postavení projektu EHMK reagovala navýšením finančních příspěvků pro pořadatelská města.

García v této souvislosti však upozorňuje na zásadní problém, který se týká celého projektu EHMK a sice, že neexistují jednotná opatření pro pořádání takové akce, či pravidla, kterými se musí hostitelská města řídit ani nezávislý dohled, který by byl během konání přítomen. Stejně tak i závěrečné zprávy jsou tvořeny spíše v rámci propagačních materiálů, a záleží tak pouze na daném městě, jak bude událost veřejně prezentovat, a zda bude ochotné se podělit o své pravdivé zkušenosti. Zároveň také poukazuje na neexistující mezinárodní platformu, kde by si jednotlivá města a státy mohly předávat své know-how a tím společně ovlivňovat pozitivní a jednotný vývoj kulturně vedené regenerace měst (García, 2004b, str. 320-321).

Z těchto dosavadních poznatků vyplývá, že při využití strategií kulturně vedené regenerace je třeba nejen dbát na ona tři dilemata, ale také na to, která tvář města bude propagována, komu takové město patří, komu tyto strategie přinesou největší výhody a v neposlední řadě je třeba vytvořit takovou kulturní

strategii, která nepřinese pouze krátkodobý ekonomický zisk, ale která bude dlouhodobě udržitelná a prosperující pro místní komunity i mezinárodní postavení města.

3. Liverpool, Evropské hlavní město kultury 2008

3.1 Historie a vývoj města Liverpool

Liverpool je součástí regionu Severozápadní Anglie a nachází se v hrabství Merseyside, které se skládá z okresů Liverpool, Sefton, Knowsley, St. Helens a Wirral. Liverpool s necelým půl milionem obyvatel je jednou z největších městských aglomerací v severozápadní Anglii. Město bylo založeno jako rybářská vesnice a svůj název získalo koncem 19. století, kdy také došlo k jeho rozšíření a urbanizaci, a to především díky jeho pozici jakožto významného přístavu sloužícího jako centrum transatlantického obchodu, včetně obchodu s otroky. Tato transformace znamenala také značný nárůst obyvatelstva, kdy kolem roku 1700 čítalo zhruba 5000 lidí, zatímco během sčítání lidu v roce 1881 již počet obyvatel překročil hranici půl milionu. V důsledku dědictví Liverpoolu jako přístavního města vzniklo multietnické kosmopolitní město, které se celé 20. století potýkalo s rasovými nepokoji a náboženským sektářstvím. Občanský život byl veden podnikateli, jejichž zapojení do politického života vyústilo nejen v investice do komerčních prostor, jako jsou doky, ale také ve zřízení mnoha liverpoolských institucí jako je místní univerzita, galerie Walker Art, Liverpoolská filharmonická společnost, dva fotbalové kluby, nebo také botanické zahrady a parky.

V průběhu 20. století však následovalo období ekonomického a sociálního úpadku, zejména pak koncem 70. a počátkem 80. let, kdy na město stejně jako jinde v Británii dopadly důsledky hospodářské recese, která přinesla především vysoké procento nezaměstnanosti či pracovní sílu s nízkou mírou kvalifikace. V Liverpoolu byla tato situace o to tíživější, že město ztratilo mezi lety 1930 až 2001 polovinu obyvatel. V rámci regionu byly znatelné hospodářské, sociální i územní rozdíly. V roce 1994 tak bylo hrabství zařazeno do Evropských fondů strukturálního financování, které se snažily pomoci rozvoji hospodářsky slabších regionů. I přes takovýto ekonomický pokles se mnoho kulturních institucí, založených v období viktoriánské Anglie zachovalo, i když se jim nedostávalo finančních investic. Značnému zájmu, i na mezinárodní úrovni, se od 50. let 20. století těšily zejména místní fotbalové kluby. Město si také udržovalo lokální tvůrčí komunitu, především v rámci hudební scény, která díky světoznámé

kapele The Beatles vytvořila v 60. letech z Liverpoolu centrum umění a současné kultury. Tyto kulturní prvky ve městě zůstaly i po odeznění počáteční beatlemánie, a přispěly tak k založení prvního velkého kulturního projektu, kterým bylo liverpoolské Bienále v roce 1999 (Impacts 08., 2010, str. 9)

Skutečného rozkvětu se však město dočkalo až na přelomu 21. století, kdy se zlepšila jak sociální, tak ekonomická situace v regionu, ačkoli v rámci ostatních velkých měst ve Spojeném království zůstával Liverpool i nadále pozadu. Docházelo zde však k nezanedbatelnému rozvoji soukromého podnikání a začalo se investovat také do městské infrastruktury, naopak co se týče úrovně vzdělání a průměrných příjmů zůstal Liverpool daleko za ostatními velkými městy i národním průměrem a i v roce 2007 se řadil mezi nejchudší oblasti Velké Británie. Město se navíc v roce 2008 dostalo opět do hospodářské recese, která značně zpomalila růst, který Liverpool zažíval počátkem milénia (Impacts 08., 2010, str. 10-11)

3.2 Liverpool jako EHMK 2008

Cílem Liverpoolu jako EHMK 2008 bylo, podobně jako v Glasgow, především zvýšit národní i mezinárodní povědomí o městě, nárůst turismu nejen ve městě samotném, ale v celém regionu, zapojení místního obyvatelstva do kulturního dění a zvýšení významu kulturního sektoru ve městské infrastruktuře, stejně jako rozšíření povědomí o kultuře a umění jako prostředku ke zlepšení image města.

Jak již bylo zmíněno v předešlých kapitolách, prvním britským městem, kterému byl udělen titul Evropské hlavní město kultury, bylo Glasgow, které také jako první využilo tento projekt ke komplexí, kulturně vedené, regeneraci města, která se později stala součástí programu většiny měst nesoucích tento titul. Liverpool byl nominován spolu s dalšími 12 městy ve Spojeném království a titul EHMK 2008 mu byl udělen v červnu 2003. Podobně jako Glasgow i Liverpool viděl v tomto projektu možnost nastartování dlouhodobého ekonomického a sociálního růstu a měl sloužit jako katalyzátor ke změnám v infrastruktuře města. Tato vize byla realizována na třech úrovních, kdy každá byla financována z rozdílných zdrojů. Jednalo se zaprvé o program kulturních

aktivit, které byly rozděleny do šesti tematických roků⁴ pod záštitou The Liverpool Culture Company vztahujících se k EHMK 2008, kterých se zúčastnilo široké spektrum organizací, a rozpočet těchto akcí byl bezmála 130 mil. liber. Dále se jednalo o proces na úrovni regenerace města a změny jeho image prostřednictvím partnerství veřejného i soukromého sektoru, který byl financován především ze soukromého kapitálu. Do tohoto procesu byly během osmi let investovány 4 miliardy liber. Poslední úrovní byly investice přímo a pouze do projektu EHMK, na kterých se částkou 800 tis. liber podílela, vedle již zmíněných institucí zaštiťujících projekt EHMK, také Evropská komise.

Během čtyřletého kulturního programu (v rámci jednotlivých tematických roků) bylo mezi lety 2005 až 2008 produkováno na 41 tis. kulturních aktivit, z nichž 15 tis. bylo pod záštitou The Liverpool Culture Company a 26 tis. akcí bylo produkováno menšími uměleckými a komunitními organizacemi s grantovou podporou. Liverpool 2008 jako takový pak produkoval více než sedm tisíc kulturních aktivit, zahrnujících umělecké projekty, vzdělávací programy, výstavy, atp. Do projektu byli přizváni umělci různých věkových i etnických skupin, dobrovolníci i profesionální umělci, komerční organizace i místní spolky (Impacts 08, 2010, str. 12-15).

3.3 Organizace zapojené do projektu Liverpool EHMK 2008

Hlavním činitelem v celém procesu kulturně vedené regenerace i při vytváření programu pro EHMK byla liverpoolská městská rada. Tato rada byla zároveň zadavatelem výzkumného projektu Impacts 08, který společně vytvořily a uskutečnily University of Liverpool a Liverpool John Moores University. Liverpoolská městská rada zároveň v roce 2000 založila The Liverpool Culture Company, která měla na starosti přípravu i průběh EHMK a která se skládala ze členů parlamentu, vedení městské rady i opozice, místních médií, zástupců podnikatelské sféry a vzdělávacích a kulturních institucí (Impacts 08, 2010, str. 16), později byla tato organizace nahrazena jinou s názvem The Culture

⁴ Tyto tematické roky probíhaly od roku 2003 až do roku 2008, tedy do roku kultury jako takového. Tématy byly například „Rok moře“ v roce 2005, „Rok produkce“ v roce 2006 nebo „Rok dědictví“ v roce 2007 který připadl na osmisté výročí založení města Liverpool. Tyto tematické roky pokračovaly také po skončení projektu EHMK 2008. Téma daného roku bylo prezentováno prostřednictvím kulturních akcí, výstav, divadel, koncertů atp. (Impacts 08, 2010, str. 13)

Liverpool and Tourism business units, která se stala součástí liverpoolské městské rady. Městská rada také spolupracovala s radou hrabství Merseyside a s The Northwest Regional Development Agency (NWDA), což je státem zřízená agentura pro strategické řízení ekonomického vývoje v regionu, takovýchto agentur je ve Spojeném království celkem devět, např. Scottish Enterprise (Impacts 08, 2010, str. 6-7).

3.4 Různé interpretace Liverpool 08

Projekt Liverpool 08 měl přilákat značnou pozornost médií i akademické obce i díky Glasgow 1990, po jehož skončení vzniklo mnoho studií zabývajících se rolí kulturního sektoru v rámci městské správy. Zároveň vzniklo také mnoho studií a publikací, které se snažily zhodnotit dopady EHMK 1990 a to jak pozitivní, tak negativní, aby tak poskytly Liverpoolu jakýsi návod na další úspěšný projekt. Nejvíce těchto studií vzniklo právě po roce 2003, kdy byl Liverpoolu udělen titul EHMK 2008 a jisté srovnávání obou měst bylo vzhledem k jejich podobné historii i hospodářské a sociální situaci nasnadě.

Stejně tak se i po skončení Liverpoolu 08 objevilo mnoho studií, které se snažily tento projekt zhodnotit. Tyto studie lze rozdělit (podobě jako tomu bylo u Glasgow 1990) dle úhlů pohledu, kterým projekt nahlíží. Jednak je zde oficiální interpretace, kterou zastupují studie vytvořené či zaštitěné vládními organizacemi, jako například výzkumný projekt Impacts 08, který sice vznikl z pověření liverpoolské městské rady, a obsahuje tak ono kvantifikující pojetí celého projektu, avšak zároveň vznikl na akademické půdě, ve spolupráci dvou velkých liverpoolských univerzit a jejich programu urbánních studií, a proto sleduje také dopady tohoto projektu na sociální a hospodářský sektor. Dále je zde interpretace akademická, která se vedle zhodnocení a průzkumu dopadů takovéto události zaměřuje například na vývoj strategií kulturně vedené regenerace měst jako například studie Davea O'Briena, profesora na Metropolitní univerzitě v Leedsu, která se tímto zabývá v rámci vytváření a realizace programu Liverpool 08 navazujíc na předchozí poznatky z této oblasti. V neposlední řadě je zde interpretace kritická, která se soustředí především na onu stinnou stránku projektu, zohledňující především negativní sociální dopady,

tato interpretace je zde zastoupena publikací Philipa Bolanda z Queen's University v Belfastu.

3.5 Impacts 08

Impacts 08 je výzkumný program, který vznikl ve spolupráci Liverpoolské univerzity a Univerzity Johna Moorese v Liverpoolu s pověřením liverpoolské městské rady. Jedná se o výzkum, který probíhal od roku 2005 do roku 2010. Bylo to vůbec poprvé v historii projektu EHMK, kdy byla vytvořena komplexní akademická studie, která zahrnovala nejen události během a po skončení EHMK 2008, ale věnovala se také celému utváření programu již od roku 2005. Bylo to také poprvé, kdy byla vytvořena studie takového druhu na univerzitní půdě a nikoli prostřednictvím soukromých agentur. Impacts 08 je první akademickou výzkumnou studií, která se rovnoměrně věnuje jak ekonomickým, hospodářským, kulturním a sociálním aspektům, tak mezinárodnímu přesahu události, vlivu na rozvoj turismu a mediálnímu obrazu.

Impacts 08 je longitudinální studie, která retrospektivně zachycuje období před nominací Liverpoolu na EHMK 2008, dále období během nominace a vytváření programu, rok 2008 jako takový a následné dopady události zkoumané během roku 2009. Tyto poznatky pak měly být uplatněny nejen v místním i regionálním rozvoji, ale měly také přispět do debaty o kulturní regeneraci v národním měřítku. Dále si výzkum kladl za cíl vytvořit reprodukovatelný výzkumný rámec, který by bylo možné aplikovat na výzkum vlivů kulturně vedené regenerace města v mezinárodním měřítku. Tento výzkumný rámec byl utvořen kolem pěti základních tematických okruhů, které byly předmětem výzkumu: přístupnost kultury a participace; ekonomika a turismus; životnost a udržitelnost kulturního programu; image a výsledný dojem; správa a zasazení projektu.

Na rozdíl od předchozích studií, využívajících kvantitativní metody výzkumu, které se snaží zjistit čistý nárůst zaměstnanosti či turistického ruchu si Impacts 08 kladl za cíl prozkoumat také proces utváření tohoto projektu, nikoli pouze jeho výsledky. Prostředkem k tomu pak měl být holistický přístup k celému výzkumu pomocí oněch pěti okruhů, které zahrnují pokud možno co

nejvíce úrovni společnosti. Jednotlivé části výzkumu byli zveřejňovány od roku 2005 až do roku 2009, kdy každá ze studií se věnovala konkrétní oblasti. V roce 2010 byla vydána zpráva s názvem „*Creating an impact: Liverpool's experience as European Capital of Culture*“, která v sobě spojuje jednotlivé studie výzkumného projektu Impacts 08 a prezentuje hlavní poznatky, doporučení a zjištění, které vyvstaly během pětiletého výzkumu. Metodologie výzkumu se skládala především z konstantního mapování oněch pěti oblastí výzkumu, z hloubkových rozhovorů vedených v rámci soukromého i veřejného sektoru a mezi všemi zúčastněnými stranami. Dále byla provedena analýza médií a mediálního obrazu města Liverpool a jeho proměna od roku 1996 až do roku 2009. Probíhaly také terénní výzkumy v různých částech města, kvalitativní i kvantitativní výzkumy reagující na konkrétní otázky a problémy, které vyvstaly a v neposlední řadě také analýza sekundárních dat soukromých agentur a partnerů projektu, stejně jako externích zdrojů v regionu i jinde ve Spojeném království. Klíčovými partnery pro tento výzkum byli instituce, které vytvářely nejen program pro Liverpool 2008, ale také strategii kulturně vedené regenerace jako takovou. Těmi byly liverpoolská městská rada, The Liverpool Culture Company, kulturní organizace hrabství Merseyside, pod který Liverpool spadá a další regionální a národní agentury (Impacts 08, 2010, str. 4-7).

3.5.1 Pět okruhů výzkumu vlivů EHMK 2008

3.5.1.1 Přístup ke kultuře a participace

Cílem The Liverpool Culture Company a liverpoolské okresní rady bylo vytvořit program se širokým záběrem, který by propojil post-průmyslové město s kulturou a zároveň pomocí kultury pomohl spojit místní komunity. Mělo se tedy jednat o kulturní program, který by zahrnoval všechna odvětví uměleckého vyjádření, veřejné i soukromé kulturní instituce, stejně jako menší či neziskové organizace.

Program Liverpoolu 08 (takto zněl oficiální název celé akce) navštívilo téměř 10 milionů diváků a celý čtyřletý program, který Liverpoolu 08 předcházela, přes 18 milionů diváků. Dle průzkumů The Liverpool Culture

Company 80% návštěvníků označilo program jako „dobrý“ či „velmi dobrý“ (García et al., 2010, str. 19). Návštěvníci pocházeli sice především z Liverpoolu, okresu Merseyside či z jiných koutů Velké Británie, ovšem podíl mezinárodních návštěvníků byl nezanedbatelná 3 %⁵. Složení návštěvníků bylo taktéž různorodé, například z celkových 15 % obyvatel Liverpoolu v důchodovém věku se událostí Liverpoolu 08 zúčastnilo 13 %. U skupin obyvatel z nižších sociálních vrstev byla návštěvnost také poměrně vysoká, a sice z celkových 59 % se tohoto programu zúčastnila více než polovina (Liverpool Culture Company, Office for National Statistics neboli ONS, in Impacts 08, 2010, str. 21). Organizátoři také vytvořili dobrovolnický program s názvem „08Volunteer“, díky němuž se mohli obyvatelé aktivně podílet na vytváření a realizaci programu Liverpool 08. Do tohoto programu se přihlásilo na 4 000 tisíce uchazečů, z čehož necelých tisíc poté mělo status aktivního dobrovolníka v rámci událostí roku 2008. Podle průzkumu výzkumného týmu Impacts 08 se také výrazně zvýšil zájem místních obyvatel o kulturní dění (66 % obyvatel navštívilo program Liverpool 08 a 14 % uvedlo, že se zúčastnili nějakého typu akce, se kterým se dříve nesetkali), oproti roku 2007 se jejich zájem zvedl u všech kulturních odvětví (muzea, galerie, bary a kluby, akce a festivaly, koncerty, divadlo, kino nebo sport), dokonce v roce 2008 byl tento zájem vyšší než jinde ve Spojeném království. V roce 2009 tento trend povětšinou přetrvával a sportovní události se dokonce dočkaly ještě většího nárůstu oblíbenosti mezi obyvateli, naopak divadla si oproti roku 2008 pohoršila (Impacts 08, 2010, str. 23). Nehledě na to je však z výzkumů patrné, že předsevzetí liverpoolské okresní rady sblížit místní obyvatele s kulturním děním se podařilo splnit, stejně jako snaha aktivně zapojit místní, a především mladou generaci, prostřednictvím dobrovolnického programu se z těchto průzkumů zdá být úspěšná.

⁵ Studie uvádí pro srovnání následující: první mezinárodní festival v Manchesteru, který se konal v roce 2007, měl účast zahraničních návštěvníků okolo 1 %, naopak již dobře etablovaný festival v Edinburghu měl mezi lety 2004-2005 mezinárodní účast okolo 15 % návštěvníků (*The Ascent of Manchester - An independent evaluation of the first Manchester International Festival: 28 June-15 July 2007*, Morris Hargreaves McIntyre, January 2008. *Edinburgh's Year Round Festivals 2004-2005 - Economic Impact Study*, SQW Ltd. TNS Travel and Tourism, September 2005, in Impacts 08, 2010, str. 20)

3.5.1.2 Ekonomika a turismus

Dalším z hlavních cílů organizátorů Liverpool 08 bylo přilákat do města, ale i regionu Merseyside více návštěvníků, za účelem nastartování ekonomického růstu v sektoru služeb spojeném s turistikou. Vedle turistiky měl také projekt přilákat zahraniční investory, a snaha byla také o získání nových potenciálních obyvatel.

Podle průzkumu Impacts 08 bylo 35 % všech návštěv města v roce 2008 uskutečněno pouze z důvodu projektu EHMK 2008. Celkově se jednalo o 9,7 mil. návštěvníků, kteří do města zavítali díky programu Liverpool 08, přičemž příjmy z těchto cest byly vyčísleny na více než 750 milionů liber a to především přímo v okrese Liverpool nebo v kraji Merseyside. Většinou převažovaly krátkodobější cesty nad dlouhodobějšími. Počet návštěvníků z Velké Británie mimo oblast Severozápadní Anglie se vyšplhal na téměř 3 miliony lidí, z nichž 86 % navštívilo tento kraj poprvé. Program Liverpool 08 také přilákal necelé 3 miliony zahraničních turistů, z nichž 97 % bylo v tomto kraji poprvé a většina z nich pocházela mimo Evropu. Přímo programu Liverpool 08 nebo některou jinou událost z čtyřletého období příprav a navazujících akcí se zúčastnilo také téměř tři sta mezinárodních delegací, které se zajímaly především o přístup Liverpoolu ke kulturně vedené regeneraci města a o jeho zkušenost s programem EHMK.

Celkově v roce 2008 navštívilo kraj Merseyside 75,1 milionů turistů, a to včetně města Liverpool, které zaznamenalo nárůst o 34 % oproti předchozímu roku, celkové příjmy z turismu se odhadují na 617 milionu liber ve městě Liverpool a na 1,6 miliardy v celém regionu Merseyside.

Hlavními atrakcemi, které se staly součástí programu Liverpoolu 08, byly liverpoolské Národní muzeum, galerie a muzeum Tate Liverpool, liverpoolská katedrála, muzeum World of Glass, Southportské molo, muzeum The Beatles Story a vyjížďkové trajekty Mersey Ferries, které v roce 2008 navštívilo 5,5 milionů lidí, což je 50% nárůst oproti roku 2004 (The Mersey Partnership, organizace zabývající se ekonomickým rozvojem v Merseyside, in Impacts 08, 2010, str. 29).

Co se týče rozvoje ekonomiky a prosperity podnikání v regionu vytvořila již zmíněná North West Regional Development Agency výzkum, podle kterého 88 % podnikatelů pocítilo jisté změny díky projektu Liverpool 08 a 68 % z nich tomuto projektu přisuzovalo pozitivní dopad na podnikání a zlepšení obrazu regionu jako místa, kde se vyplatí podnikat (García et al., 2010, str. 25-31)

Jak je vidno, také cíl přilákat více návštěvníků a potenciálních investorů se podařilo realizovat, ovšem v roce 2009 je u těchto průzkumů již znatelný pokles, byť nijak zásadní, a proto se nedá s jistotou tvrdit, zda byl tento růst udržitelný i bez projektu EHMK 2008. Je zde však jasný pozitivní přínos pro místní podnikatele a to nejen v odvětví turismu, ale také v pohostinství, dopravním průmyslu či v obchodu s nemovitostmi, neboli prakticky ve všech odvětvích poskytujících služby.

3.5.1.3 Životnost a udržitelnost kulturního programu

Na rozdíl od Glasgow v době, kdy Liverpool obdržel nominaci na titul EHMK 2008, tedy v roce 2003, mělo již město vyvinutou jistou infrastrukturu kulturních institucí a taktéž historii úspěšné hudební a umělecké scény, na které se dalo stavět. Takže zatímco v Glasgow byl proces kulturně vedené regenerace a revitalizace již od počátku úzce spjat s projektem EHMK, v Liverpoolu to byla spíše součást cesty, kterou se město vydalo, podobně jako Glasgow, již v 80. letech. Cílem však bylo tento proces zakořenit v infrastruktuře města tak, aby bylo možné ho dále rozvíjet a především dlouhodobě udržet jeho pozitivní dopady. Zároveň byl také kladen důraz na rozvoj tvůrčího průmyslu.

K tomu, aby bylo možné zjistit účinek Liverpoolu 08 na již etablované kulturní organizace, vytvořil Imapcts 08 výzkum, který se soustředil na osm z nich, které byly klíčové pro program projektu a zároveň jsou výraznými dominantami města, těchto osm organizací nese společný název LARC⁶. Tyto instituce navštívilo během roku 2008-09 5,6 milionu lidí, a to především muzea a

⁶ Mezi těchto 8 největších kulturních institucí patří: centrum umění The Bluecoat, FACT (Foundation for Arts and Creative Technology), Liverpoolské Biennale, divadlo Everyman a Playhouse, Národní muzeum Liverpool, Královská liverpoolská filharmonie, galerie Tate Liverpool a divadlo Unity Theatre.

galerie, u kterých vzrostl počet návštěvníků oproti předchozímu roku o více než 70 %, největšího nárůstu se však dočkala filmová produkce, jejíž návštěvnost se totiž oproti předchozímu roku zvedla o 191 %. Celkově si tyto organizace v roce 2008 přišly na zisk 73 mil. liber, ovšem i před Liverpoolem 08 zaznamenávaly každoroční nárůst, tudíž se tato skutečnost nedá přisoudit pouze programu jako takovému, ale především úspěšné snaze těchto institucí přilákat diváky z různých oblastí.

Také liverpoolská městská rada se během šestiletého kulturního programu více zapojila do financování místních kulturních středisek a během těchto šesti let (tedy od počátku oněch tematických roků) investovala do institucí LARC 19 milionů liber, které vytvořily v roce 2008 nové pracovní pozice, kdy měly přes tisíc stálých pracovních pozic a necelých 1400 pozic krátkodobějších.

Zlepšení obrazu města dopomohla také média, totiž zatímco v devadesátých letech se v médiích hovořilo v souvislosti s Liverpoolem především o fotbalu či násilnostech a nezaměstnanosti, v době kdy byla potvrzena nominace na EHMK 2008 se tento mediální obraz radikálně změnil a začal se věnovat především kulturnímu dění ve městě, které bylo od dob The Beatles opomíjeno. Od roku 1996 do roku 2008 se podíl kulturně zaměřeného zpravodajství více než ztrojnásobil a velká většina těchto zpráv se nesla v pozitivním duchu, což jen umocňovalo představu o renesanci města, zároveň však pouze 11 % národního zpravodajství se týkalo pouze projektu EHMK, což naznačuje velký zájem také o kulturní dění mimo tento program a tedy jeho možnou udržitelnost i do budoucna. Zároveň se také rozšířil obsah těchto zpráv, zatímco v devadesátých letech se jednalo především o zprávy z hudebního průmyslu, spojené s odkazem kapely The Beatles, okolo milénia se pozornost přesunula také na muzea a galerie, především na stěžejní instituce již zmiňovaného složení LARC. V roce 2008 se národní zpravodajské sužby věnovaly především hlavním atrakcím programu a komunitní projekty byly odsunuty stranou, ovšem lokální média zase upřednostňovala místní komunity a doprovodný program, čímž se dostalo mediální pozornosti také programově méně viditelným projektům (Impacts 08, 2010, str. 34-35).

Promotéři, zástupci umělecké sféry i investoři považovali rok 2008 za velmi úspěšný, přičemž 51 % z nich se vyjádřilo v tom smyslu, že tento projekt pomohl vytvořit z Liverpoolu město světového formátu, ovšem 30 % uvedlo, že byl projekt sice úspěšný, ale nazývat Liverpool městem světového formátu ještě není na místě. Z programu Liverpoolu 08 měla jednoznačně největší ohlas La Princesse (alegorický mechanický vůz ve tvaru pavouka projíždějící městem, který sledovalo na 400 tis. lidí) nebo také Klimtova výstava v galerii Tate Liverpool. Vyvyšován byl také přínos mezinárodní spolupráce s umělci, která tak obohatila zkušenosti místních uměleckých středisek. Někteří však namítali, že měl být prostor věnován více místním umělcům, kterým by tato prezentace lépe prospěla.

Co se udržitelnosti těchto výdobytků týče, liverpoolská městská rada vydala na základě Liverpoolu 08 pro následující roky novou grantovou politiku, která měla mnohem více investovat do kulturního průmyslu v dlouhodobějším měřítku, což byla jedna z výtek městské politiky na počátku 21. století, která spíše investovala do jednorázových akcí či kulturního programu předcházejícímu Liverpool 08 než do stálé infrastruktury města.

Jak je vidno, ani Liverpoolu se nevyhnulo ono dilema kulturního financování, nicméně dle průzkumu, se většina dotázaných domnívá, že tento projekt pomohl zlepšit image města jak v očích místních obyvatel, tak na mezinárodní úrovni, avšak objevily se také názory, že tato propagace opomíjela rozvoj místního tvůrčího odvětví (García et al., 2010, str. 33-37).

3.5.1.4 Image města a výsledný dojem

Jak již bylo zmíněno, mediální obraz města Liverpool se v průběhu devadesátých let potýkal s nálepkou špinavého města a většina zmínek se točila okolo všudypřítomné kriminality a ekonomického úpadku, to se změnilo především s rokem 2003, kdy byl Liverpoolu přidělen titul EHMK 2008, tato událost byla vnímána jako katalyzátor pro městskou renesanci, která se v Liverpoolu začala projevovat a ačkoli se zdaleka nejednalo pouze o pozitivní zprávy, procento takto laděných zpráv převažovalo. Podle průzkumu Impacts 08 byl nejpozitivněji vnímán přístup místních obyvatel a charakter města, avšak problém kriminality

zdaleka nevymizel a 45 % dotázaných mimo oblast Severozápadní Anglie považovalo situaci v Liverpoolu za nezměněnou událostmi roku 2008. Z pohledu návštěvníků programu je však patrný úspěch této akce, kdy si 99 % respondentů pochvalovalo atmosféru ve městě a 97 % respondentů tvrdilo, že se ve městě cítili vítání. U místních obyvatel bylo vnímání této akce sice trochu střídmější, ale i tak 60 % respondentů uvedlo, že měli z projektu velmi dobrý pocit a že tento projekt vytvořil z města lepší město k životu, nejvíce si pak pochvalovali zrekonstruované budovy, nábřeží či noční život ve městě nebo také nárůst zájmových aktivit (García et al., 2010, str. 39-49).

3.5.1.5 Správa a zasazení projektu

Cílem výzkumného projektu také prozkoumat vztahy mezi jednotlivými subjekty, kteří se na vytváření tohoto procesu podílely. Organizátoři také chtěli vytvořit novou formu spolupráce mezi soukromým i veřejným sektorem, která by byla dlouhodobě schopna zajistit změny v infrastruktuře města i nad rámec projektů předcházejících roku 2008 a událostí během tohoto roku.

Liverpool se může pyšnit nejvyššími příjmy, které město získalo v rámci projektu EHMK od jeho založení do roku 2008, celkové příjmy za dobu působení The Liverpool Culture Company, tedy od roku 2003 do roku 2009, (je zde zahrnut příjem ze sponzorských aktivit, vlastního výdělků, příjmů z městské rady a veřejného sektoru) se vyšplhaly na 130 milionů liber, z toho přes 22 milionů se podařilo získat sponzorskými dary, což byla do té doby nejvyšší takto zajištěná částka. Co se výdajů týče, je třeba vzít v potaz, že na rozdíl od ostatních měst, která se tohoto projektu zúčastnila, se v Liverpoolu jednalo o šestiletý projekt, který mimo rok EHMK jako takový obsahoval ještě pět tematických let vedoucích k hlavní části projektu, tedy k Liverpoolu 08, zatímco u jiných měst byl kulturní program spojený s touto událostí zpravidla prezentován v průběhu jednoho až třech let. Více jak 70 % výdajů pak padlo na program jako takový, 14 % na propagaci a marketing a 13 % na administrativní záležitosti spojené s projektem.

The Liverpool Culture Company pro tento projekt vytvořila také několik nových postů a sekcí, které se staly součástí její rady. Mezi ně patří například

sekce pro životní prostředí. Dále soustředila především na navázání pevných vazeb s obchodním a podnikatelským průmyslem, aby tak byla v radě zastoupena všechna odvětví a jejich zástupci. Přizváni byli také zástupci policie či zdravotnictví, stejně jako zástupci školství a komunitních center.

V mezinárodním měřítku byl Liverpool považován za příklad úspěšného provedení velké kulturní akce. Navíc byla založena nová síť, která spojovala jak bývalá města nesoucí titul EHMK, tak města, která by o tento titul chtěla usilovat. Původně tuto síť vedli zástupci měst Liverpool a norského Stavangeru se souhlasem Evropské komise, cílem bylo zhodnotit výsledky průzkumů Imapacts 08, a inspirovat tak další města k využití úspěšných strategií použitých v tomto projektu.

Co se týče místních obyvatel, jejich značná část v průběhu příprav vyjádřila již dříve zmiňovanou obavu, že tento projekt bude mít pozitivní vliv pouze na určitou část města, především na jeho centrum, ale okrajové a chudší čtvrti zůstanou nepozměněny. Tato obava se podle posledního průzkumu v roce 2008 údajně snížila a většinové procento obyvatel projekt nahlíželo spíše pozitivně. Oproti tomu mezi obyvateli regionu Merseyside, kteří nepocházeli přímo z města Liverpool, tyto obavy nebyly tak zřejmé a 78 % respondentů se domnívalo, že město jako takové se na projektu obohatilo (García et al., 2010, str. 51-57).

3.6 Shrnutí

Výzkumný projekt Imapacts 08 se skládal z více než třiceti kvalitativních a kvantitativních výzkumů, které měly za cíl prozkoumat co možná nejširší oblast vlivů a dopadů kulturně vedené regenerace ve městě Liverpool pomocí šestiletého programu, který vyvrcholil titulem EHMK 2008. Podle získaných dat je patrné, že měl tento projekt velký úspěch v národním i v mezinárodním měřítku. Je zde také vidět obrovský posun od studií, které se vázaly ke Glasgow 1990, a to hlavně díky tematickému záběru Imapacts 08. Podařilo se také vytvořit zaštiťující organizace, které spojovaly různé sektory služeb i různé vrstvy obyvatel, aby se tak mohli podílet na procesu utváření tohoto projektu, což je tak často citovaný chybějící článek v procesu kulturně vedené regenerace v Glasgow.

Zároveň zde byla také snaha vytvořit takový výzkum, který by byl schopen vytvořit reprodukovatelná schémata, která by mohla využít i další města usilující o titul EHMK nebo o regeneraci města prostřednictvím kultury. Toho zdá se byl Impacts 08 sto dosáhnout, a stal se tak referenčním bodem pro vytváření dalších studií či strategií kulturní politiky. Velkým přínosem může být také pozice tohoto výzkumného projektu jako pojítka, které spojuje akademickou sféru se sférou vládní a kulturní, což již bylo v předchozích kapitolách uvedeno jako klíčový aspekt úspěšné strategie kulturně vedené regenerace měst.

3.7 Vývoj kulturního plánování na příkladu města Liverpool

V této části bude věnována pozornost řízení kulturně vedené regenerace, tedy kdo stojí v čele tohoto procesu a jaké organizace jsou přizvány do procesu rozhodování. Tyto instituce poté zpravidla určují, jakým způsobem se vyrovnají s dilematy, která definoval Bianchini, a to většinou na základě zastoupení jednotlivých odvětví, která samozřejmě primárně hájí své zájmy. Zároveň Liverpool nabízí dobrý příklad dalšího vývoje kulturního plánování v rámci městské správy, který navazuje na studii Beatriz Garcíi o zkušenosti evropských měst s touto strategií, která je uveřejněna v kapitole I.

Z dosavadního průzkumu je zřejmé, že strategiím kulturního plánování byla od 90. let 20. století věnována značná pozornost. Ovšem teorie městského řízení zůstávají prozatím stranou a jak je patrné z časté kritiky strategií kulturního plánování, je zde potřeba vytvořit takovou strategii kulturního plánování, která by přinesla novou formu městské správy za účasti všech sektorů veřejného života. Liverpoolu se dle mnohých takovou strategií podařilo vytvořit. Liverpool bývá dáván za příklad města, kde se podařilo zapojit kulturní sektor do administrativních záležitostí a rozhodovacího procesu, čímž se vytvořila nová odlišná forma městského řízení.

Snaha o integraci kulturního sektoru do městské politiky v Liverpoolu jasně ukazuje, že se město vydalo směrem kulturního plánování. Podle O'Briena je kulturní plánování možné charakterizovat dvěma způsoby, jednak jde o proces integrace kultury v tom nejširším slova smyslu, a to do všech úrovní městské politiky, které předchází vytvoření kulturní politiky (takto kulturní plánování

definuje např. Bianchini), a za druhé kulturní plánování, které je naopak produktem kulturně vedené regenerace města a městské kulturní politiky. Tato definice je také bližší vymezení pojmu městského řízení, ve smyslu integrace kulturního sektoru do rozhodovacího procesu, a to nejen ve spojení s velkou kulturní událostí, ale jako dlouhodobý charakter městské politiky (O'Brien, 2010, str. 46).

Jak již bylo řečeno, Glasgow i Liverpool si prošly podobným vývojem, tedy od čistě industriálních měst až ke snaze o jejich regeneraci prostřednictvím kultury. V Liverpoolu však díky jeho dlouholeté funkci transferního města při zaoceánských plavbách je mnohem více patrný multikulturalismus a větší etnická diverzita. Ačkoli se Liverpoolu stejně jako Glasgow podařilo vymanit se z postindustriálního zašlého města, i zde se vytvořil jakýsi mýtus o renesanci města s jistou snahou odsunout sociální a hospodářské problémy stranou. Z výsledků Impacts 08 vyplývá, že byl proces kulturně vedené regenerace města v Liverpoolu úspěšný, ovšem je třeba nahlédnout také mimo tyto hodnotící studie a soustředit se také na proces změn politických, které se okolo roku 2008 uskutečnily v rámci kulturního plánování. K tomu je třeba rozlišit způsob kulturního plánování před a po Liverpool 08.

Proces kulturního plánování ve Velké Británii byl veden od jeho prvního použití koncem 80. a počátkem 90. let centralisticky, tzn. místní vládou, která měla absolutní kontrolu nad rozhodovacím procesem a byla řízena hierarchicky. Liverpool však odstartoval novou éru kulturního plánování charakteristikou městským řízením, které nespadá pouze pod pravomoc místní vlády, ale zahrnuje do rozhodovacího procesu veřejný, privátní i neziskový sektor. Jedná se tedy o vytváření kulturní politiky se zastoupením všech tří sektorů společnosti.

Tento způsob řízení je charakteristický nezávislostí mezi jednotlivými organizacemi, dochází zde k výměně zdrojů mezi jednotlivými členy, rozhodnutí jsou přijímána na základě kompromisu či vyjednávání a v neposlední řadě je tento způsob řízení sice jistým způsobem podřízen státu, jelikož zde stále figuruje politická složka, ovšem ostatní zúčastněné strany jsou na státu nezávislé. Tento způsob kulturního řízení se nazývá „vládnutí pomocí sítě“ (z ang. „governance-by-network“) (O'Brien, 2010, str. 48-49).

Právě na příkladu Liverpoolu je pak dobře vidět vývoj kulturní politiky k takové, která je výsledkem onoho vyjednávání mezi jednotlivými složkami společnosti. Produktem tohoto přesunu od centrálně plánované kulturní politiky ke kulturnímu politickému řízení města byl vznik agentury Local Strategic Partnership (také nazývána jako „Liverpool First“) v roce 2000, což byla agentura zaštiťující spolupráci mezi politickým spektrem a hlavními kulturními organizacemi. Vznik této agentury tak nastartoval kulturní plánování právě pomocí strategie „vládnutí prostřednictvím sítě“. Tento proces však probíhal postupně. Nejdříve zde byla pouze snaha získat titul EHMK 2008, přičemž Liverpool zpočátku nepatřil mezi favority. Městská správa tehdy, vědoma si tohoto nedostatku, přizvala rozhodovacímu procesu regionální a kulturní organizace, které měly pomoci s přípravou projektu pro nominační proces, a skutečně se podařilo vytvořit vítězný projekt, ovšem toto uskupení se soustředilo pouze na cíl získat titul, a nebyla zde snaha vytvořit takovou kulturní politiku, která by byla dlouhodobě udržitelná, navíc tato spolupráce byla vedena liverpoolskou městskou radou, tudíž šlo stále spíše o ono centralistické pojetí, a proto spolupráce z velké části zanikla či se transformovala jakmile bylo titulu dosaženo (O'Brien, 2010, str. 50-51).

Další ze zaštiťujících organizací, The Liverpool Culture Company, tak musela po roce 2003 změnit svůj charakter a nově se soustředit na vytvoření programu pro rok 2008 jako takový. Tato organizace se strukturálně několikrát změnila, a zpočátku jí bylo vytýkáno její úzké propojení s politickým spektrem a především neprůhlednost její organizační struktury, která ve snaze zapojit všechny úrovně společenského života opomněla zásadní roli kulturních organizací, jejichž stanovisko se mezi tolika různými názory ztrácelo. Změny probíhaly až do roku 2008, kdy se rada této organizace značně zúžila na klíčové zástupce jednotlivých odvětví včetně obchodu, médií a průmyslu. Kritici však upozorňovali to, že takto uměle vytvořené instituce by mohly zaniknout s koncem projektu, a tak opět chyběla organizace, která by vytvářela dlouhodobě udržitelnou kulturní politiku města. Navíc bylo v procesu příprav projektu EHMK zainteresováno příliš mnoho subjektů, které se logicky snažily dostat do vedoucí pozice. Až koncem roku 2008 a v průběhu roku 2009 začal být těmito institucím přisuzován pozitivní dopad ve smyslu vytvoření základu pro kulturní politiku,

kteřá se může dále rozvíjet, ovšem s nutností změn tak, aby bylo jasne definováno její řízení. Bylo tedy třeba vytvořit takovou městskou politiku, kde by kulturní složka měla veskrze hlavní roli, aby tak bylo možné navázat na pozitivní změny, které kulturně vedená regenerace města ve spojení s projektem EHKM přinesla. Po roce 2008 tedy The Liverpool Culture Company nahradila asociace LARC, která zastupovala pouze kulturní organizace a ve spojení s liverpoolskou městskou radou a agenturou Liverpool First, zabývající se spíše hospodářským vývojem v regionu, vytvořily nový model spolupráce utvářející městskou kulturní politiku, jež se stala nedílnou součástí městské správy a územního plánování (O'Brien, 2010, str. 53-57).

Na příkladu Liverpoolu je dobře patrný vývoj kulturního plánování od centralistického pojetí, kdy je toto záležitostí vlády, přes období zmatků, kde sice působí organizace spojující všechna možná odvětví, ovšem role městské rady jako lídra tohoto procesu upadá a chybí jasné vymezení pravomocí, až po sjednocení veřejné, soukromé a neziskové sféry v několika institucích zaštiťujících jednotlivá odvětví ve vzájemné spolupráci. Oproti Glasgow je zde tedy vidět radikální posun v organizační struktuře kulturního plánování, kdy došlo k vytržení definic kulturní politiky a stanovení rolí jednotlivých sektorů při jejím vytváření a realizaci. Zdá se tedy, že tento nedostatek, který byl tak často vytýkán Glasgow (tedy neprůhlednost organizační struktury a chybějící jasné daná kulturní politika) se Liverpoolu podařilo překonat, ovšem je třeba podotknout, že se tak nestalo během příprav na nominaci či během projektu samotného, ale až v rámci desetiletého vývoje, kterému se nevyhnuly podobné chyby, které byly vytýkány také Glasgow.

3.8 Kritika EHKM Liverpool 08

Kritický postoj zde zastupuje práce Dr. Philipa Bolanda, profesora na Queen's University v Belfastu, který v roce 2010 vydal publikaci „*Capital of Culture – you must be having a laugh!*“ zaměřující se na kritické zhodnocení projektu EHKM 2008. Tato publikace se věnuje pouze dopadům Liverpool 08 a nikoli celému šestiletému programu. Tento projekt pak hodnotí především prostřednictvím osobních návštěv města a nezávislých publikací, bez využití výsledků studie

Impacts 08. Bolandova práce má také určitý osobní přesah, jelikož je Liverpool jeho rodným městem, což pro něj také bylo jedním z důvodů pro vytvoření kritické analýzy projektu.

Kulturní politika se stala v Evropě prostředkem k regeneraci měst, využívajících k její realizaci velkých kulturních událostí jako je projekt EHMK, který už co do velikosti a významu projektu slibuje značné finanční zdroje.

Boland ve své práci uvádí sedm problematických aspektů, které vytváří častou kritiku tohoto projektu a na jejichž uchopení závisí jeho úspěch. Za prvé se jedná o problém konceptualizace a operacionalizace kultury, za druhé regenerace a přetváření „značky“ města, která vytváří mylné představy o daném městě, za třetí nedostatek pozornosti věnované místní kultuře, za čtvrté schopnost či neschopnost kulturních strategií přinést ekonomický růst a sociální začlenění, za páté podpora místních obyvatel pocit sounáležitosti mezi znevýhodněnými skupinami, za šesté prostorová zkreslení, obracející svou pozornost spíše k centru, přičemž periferní oblasti města jsou marginalizovány a za sedmé problematika kultury, tedy čím kultura a za jakým účelem je v rámci těchto projektů a strategií kulturního plánování prezentována (Boland, 2010, str. 628). Těchto sedm aspektů v podstatě rozšiřuje tři dilemata regenerace měst prostřednictvím kulturních akcí, která definoval Bianchini.

Tak jako většina měst předtím i Liverpool zde pojal kulturu v tom nejširším slova smyslu, což ovšem může vést k různým interpretacím, a tak se ztrácí konkrétní účel projektu. Definice cílů se pak různí podle zúčastněných stran.

Co se financování týče, stejně jako Glasgow byl i Liverpoolu vytýkán přílišný důraz na komerční program, jako propagace akcí typu koncertu Paula McCartneyho nebo udílení cen MTV, které Liverpool hostil. Navíc v roce 2007, i díky těmto akcím, se město dostalo do 20 milionového schodku, jelikož předem nevyčlenilo dostatek financí a program roku 2008 jako takový. Městská rada tehdy požádala o finanční podporu vládu, ale pro tu byly větší prioritou Letní olympijské hry v Londýně v roce 2012, jejichž přípravy byly v plném proudu. Hrozilo propouštění zaměstnanců, prodej státního majetku či privatizace některých státních podniků, avšak liverpoolská městská rada před začátkem akce sdělila, že se podařilo onen schodek vyrovnat a projekt Liverpool 08

nepřesáhne stanovený rozpočet. V srpnu 2009 však městské radě chybělo v rozpočtu 90 milionů, což ohrožovalo financování hlavních odvětví služeb, z toho důvodu městská rada zrušila 1000 pracovních pozic, aby se tak vyhnula krizi (Boland, 2010, str. 630).

Oficiální vyjádření politických představitelů však pěla pouze chválu ohledně projektu EHMK, tak například ministr kultury se o událostech roku 2008 vyjádřil v roce 2009 takto: „*Nad Liverpool 08 bude vyřčeno mnoho verdiktů. Ale dovolte mi dnes večer uvést oficiální stanovisko vlády – Liverpool se pozvedl nad tuto výzvu, předčil všechna očekávání, vyšvihl se na evropskou scénu a učinil tuto zemi hrdou*“ (Andy Burnham, 2009, in Boland, 2010, str. 631).

Organizátoři Liverpool 08 tvrdili, že se podařilo přetvořit jejich město na město festivalů s mezinárodním renomé. Stejně jako v Glasgow mělo jít o renesanci města, které se zbavilo image zaostalého post-průmyslového města. Mělo jít o vytvoření „značky Liverpool“, která není jen o The Beatles a fotbalu. Důraz byl kladen také na účast všech vrstev obyvatel na programu Liverpool 08 a na rozsáhlých infrastrukturních změnách, financování nové výstavby či projektů, kterých bylo od roku 2003 realizováno na 300 v hodnotě 4 miliardy liber. Ačkoli se investovalo také do komunitních center, jako například Pavilions nebo Four Corners, vyvstávaly námitky, že tyto instituce nebyli ani zdaleka financovány tak jako hlavní atrakce (Boland, 2010, str. 631).

Jeden z tematických prvků, které Liverpool použil v kampani k nominaci na EHMK 2008 v roce 2002 nesl myšlenku „celý svět v jednom městě“, což mělo odrážet multikulturní ráz města, kde jsou všechny vrstvy a skupiny obyvatel a všechny čtvrti součástí společného projektu. Boland nicméně namítá, že při svých cestách do Liverpoolu v roce 2008 bylo vidět především centrum města, které neslo znaky Liverpoolu 08, zatímco periferie spíše působila dojemem, jako by se projektu vůbec neúčastnila. Přesto, že zde byly iniciativy spojené s projektem Liverpool 08 a podporované městskou radou, jejich význam oproti událostem probíhajícím v centru města byl zanedbatelný. Periferie se stále vyznačovala chudobou, úpadkem a kriminalitou, kterých se ona renesance vyhnula, zatímco centrum se pyšnilo renovovanými památkami, luxusními hotely a nákupními centry. Boland tento nesoulad dobře vystihuje přetvořením onoho hesla „celý svět v jednom městě“ na „různé světy v jednom městě“.

V rozhovorech s obyvateli okrajových čtvrtí jako je Toxteth si tito nejčastěji stěžovali, že se cítí vyloučení z dění Liverpool 08 a že značné finance, které se investovaly do komerčních akcí, jako byl již zmíněný koncert Paula McCartneyho by byly mnohem lépe využity, kdyby byly použity a regeneraci periferních čtvrtí. Toto selhání přiznali i organizátoři projektu po jeho skončení, podle jejich vyjádření za to mohla nedostatečná komunikace mezi organizátory a obyvateli, jelikož prý i okrajové čtvrti města měly bohatý kulturní program, ale v důsledku nedostatečné propagace místní obyvatelé bohužel nevěděli, že je tento program součástí projektu Liverpool 08 a je jím financován (Boland, 2010, str. 633-634).

Také výstavba, která se vztahovala k projektu EHMK 2008 podle kritiků upřednostňovala centrum města. Příkladem může být vybudování obrovského nákupního centra s názvem Liverpool One v hodnotě 1 miliardy liber, které zabralo a privatizovalo obecní prostory a stalo se luxusním centrem nákupů a gastronomie, které bylo pro obyvatele z chudších vrstev nepřístupné. Toto centrum podle kritiků představovalo způsob, jak vyloučit „nepřízpůsobivé“ obyvatele s centra města, tak aby se centrum stalo „pohodlným“ pro turisty a potenciální investory (Boland, 2010, str. 635). Kvůli výstavbě tohoto nákupního střediska navíc došlo k přesunutí prostor Quiggins, což byl kulturní prostor pro místní interprety a alternativní umělecké směry, který byl nucen se přemístit na periferii města. Proti tomuto kroku dokonce vznikla petice, která čítala více než 100 tisíc podpisů a byla odeslána do sídla premiéra, tato snaha však selhala a proti developerským agenturám neměla šanci. Majitel Quiggins, Peter Tierney, se k celé situaci vyjádřil takto: *„Bohužel, toto ohnisko místní domorodé kultury bylo brzy uhašeno ve prospěch asanačního plánu vévody z Westminsteru v hodnotě 920 milionů liber a „ceny“ Liverpoolu za titul Evropské hlavní město kultury. Získáním statusu hlavní město kultury Peter, možná naivně, předpokládal, že by to mohlo znamenat jistou úlevu pro Quiggins. Vždyť koneckonců nebylo právě Quiggins ztělesněním „kultury“? Nová zástavba Liverpool One však tento projekt pozřela.“* (Peter Tierney, 2008, citovaný v Boland, 2010, str. 635-636)

Liverpool zůstal podle mnohých analýz jedním z regionů s nejvyšší mírou deprivace, jak uvádí například vládní průzkumy z roku 2007. Zpráva Health and Wealth komise z roku 2008 upozorňuje na rostoucí rozdíly mezi zrekonstruovaným městským centrem, které se vyznačuje prosperitou a

okrajovými oblastmi, které naopak trpí úpadkem a chudobou. Studie organizace Centre for Cities z roku 2009 pak uvádí, že Liverpool má mezi velkými britskými městy nejnižší procento zaměstnanosti (65,2 %), a hrozí mu místo městské regenerace spíše hospodářská recese (Boland, 2010, str. 636).

Dalším selháním organizátorů byl podle kritiků nezájem o regeneraci periferie města, která je často spojována s obchodem s drogami a zločinem. Místo výstavby miliardového obchodního centra se tak podle nich mělo investovat do zajištění bezpečnosti v těchto čtvrtích a do vzdělávacích programů pro mládež, aby se vyhnula kontaktu s tímto prostředím, které negativně formuje jejich výchovu a pozdější život.

V Liverpoolu sice nenalezneme organizaci jako je Worker's City, která by cíleně sdružovala odpůrce strategií kulturně vedené regenerace města, avšak i zde je jednotlivých kritických postojů dostatek. Zdá se, že i přes všechna doporučení a upozornění se ani Liverpoolu nepodařilo vyrovnat s oním prostorovým dilematem, jehož nešťastné řešení bylo vytýkáno také Glasgow. Je zde také patrná nevyváženost v propagaci mainstreamové kultury a kultury lokální, přičemž se zdá, že kultura (a potažmo projekt EHMK) byla opět použita jako nástroj politické agitace a developerských záměrů více než prezentace unikátní lokální kultury.

3.9 Dílčí shrnutí procesu kulturně vedené regenerace průmyslových měst od roku 1990 do roku 2008

Strategie kulturně vedené regenerace průmyslových měst se v západní Evropě utváří od počátku 80. let 20. století. Referenčním bodem pro ně byly postupy využití v amerických městech v 70. letech, které Evropa částečně přejala a dále rozvíjela. Důležitým milníkem je pak rok 1990 a s ním spojený titul EHMK udělený městu Glasgow, které jako první využilo tento projekt ke komplexní změně infrastruktury města. Tento projekt zároveň přinesl dva zásadní poznatky, týkající se dalšího vývoje strategií kulturně vedené regenerace měst. Za prvé byla identifikována tři dilemata (dilema prostorové – centrum/periferie; ekonomické – spotřeba/produkce a dilema financování kulturních projektů – dlouhodobé/krátkodobé), jejichž jednotlivé protiklady musí vždy být zastoupeny

rovnovážně, aby mohla být strategie úspěšná a všeobecně prospěšná. Tato dilemata se, jak se zdá, nepodařilo optimálně vyřešit ani Liverpoolu, ačkoli během jeho kandidatury a zejména po udělení titulu EHMK 2008 vzniklo mnoho publikací, které srovnávaly obě města a varovaly před opakováním stejných chyb v této oblasti.

Druhým zásadním poznatkem Glasgow 1990 bylo zjištění, že kulturně vedená regenerace nemůže být vytvářena a realizována pouze městskou správou a že je nutné vytvořit zaštiťující organizaci, která v sobě pojí všechny zainteresované strany a následně na základě kompromisů vytváří ucelenou kulturní politiku. Z takové kulturní politiky pak mohou vzejít úspěšné strategie kulturně vedené regenerace, které jsou využitelné pro jakékoli město či region, které si tuto cestu zvolí.

V tomto případě je zde mezi Glasgow a Liverpoolem značný rozdíl. Zatímco regenerace v Glasgow byla vedena městskou správou a soukromý sektor měl pozici pouze poradního orgánu a kulturní sektor neměl rozhodovací právo, Liverpool již během příprav vytvořil instituce, které spojovaly všechny tři sektory občanské společnosti a podílely se na rozhodovacím procesu. Zpočátku však byla jejich organizační struktura neprůhledná, a procesu regenerace tak chyběl jasný záměr. Změnu přinesla až reorganizace v roce 2009, která vytvořila tři stěžejní subjekty, zastupující tři sektory s vedoucí úlohou kulturních organizací spojených v asociaci LARC. Povedlo se také vytvořit mezinárodní platformu, pro setkávání měst, která se vydala cestou kulturní regenerace, aby si tak mohli předávat zkušenosti.

Ačkoli se za bezmála 20 let vývoje podařilo vytvořit fungující organizační rámec kulturní politiky a některé úspěšné strategie kulturní regenerace, zdá se, že hlavním nedostatkem stále zůstává přílišný důraz na centrální a komerční projekty a chybí iniciativa k radikální proměně okrajových oblastí, kam jsou často vytlačeni obyvatelé nižších majetkových tříd a kde pak narůstají sociální a ekonomické problémy.

4. Proces regenerace průmyslových měst v Čechách

Vzhledem k propojenosti strategií kulturně vedené regenerace měst s projektem Evropské hlavní město kultury by bylo nasnadě uvést jako český příklad město Plzeň, které je v současnosti nositelem titulu EHMK 2015. Ovšem vzhledem k charakteru dvou velkých britských měst, která jsou předmětem této práce, se zdá být lepším příměrem jak podobnou historií, tak charakterem změn v infrastruktuře město Ostrava. Jedná se totiž o jednoznačně průmyslový region, který si prošel podobným vývojem jako města Glasgow a Liverpool, ovšem s tím rozdílem, že tato města měla průmyslový charakter spojený především s lodním průmyslem, kdežto Ostrava je bytostně spjata s těžebním průmyslem, takže zatímco v Glasgow a Liverpoolu byly předmětem přestavby zejména loděnice, doky apod., v Ostravě se jedná především o regeneraci uzavřených dolů a hutí. Ostrava tedy stejně jako Glasgow a Liverpool disponovala nevyužívanými průmyslovými budovami, které nijak neprospívaly image města, avšak byly součástí kulturního dědictví oblasti, a tak zde vznikla iniciativa tyto budovy rekonstruovat a s nimi i obraz města jako takového. Nicméně i vliv projektu EHMK je zde patrný, jelikož právě Plzeň soupeřila o tento titul s Ostravou a značná část projektů kulturně vedené regenerace byla připravena a část také realizována právě pro projekt EHMK. Ačkoli Ostrava svou nominaci neproměnila, proces kulturně vedené regenerace ve městě stále pokračuje a je stále více citelný v infrastruktuře města.

Tato část práce si neklade za cíl prozkoumat dostupné studie, jako tomu bylo v předešlých kapitolách a nenabízí ani primární výzkum dopadů kulturně vedené regenerace průmyslových měst. Jedná se pouze o doplnění tématu práce, která se soustředí na města Glasgow a Liverpool, o českou zkušenost. Z toho důvodu zde není vývoj regenerace města Ostrava prezentován na základě již provedených výzkumů či publikovaných studií, ale pouze rozhovory s aktéry, kteří se určitým způsobem podílí na procesu kulturně vedené regenerace Ostravy. Tyto rozhovory však nereprezentují žádná oficiální stanoviska, ale pouze osobní postoje dotazovaných. Výpovědi v rozhovorech budou v závěru práce konfrontovány se zjištěnými poznatky ohledně měst Glasgow a Liverpool a nabídnou tak srovnání situace u nás a v zahraničí.

4.1 Historie města Ostravy

První zmínka o Ostravě pochází z počátku 13. století, avšak dnešní podoby město dosáhlo až v polovině 19. století. Město mělo zpočátku charakter řemeslné výroby a rybníkářství, to se změnilo na konci 18. století, kdy bylo v oblasti objeveno uhlí, které nastartovalo průmyslový rozvoj regionu. Na počátku 19. století pak byly založeny ve Vítkovicích železářny, které se rychle proslavily a dodnes zůstávají nejdominantnější památkou po industriální éře. S tím souvisí také velký nárůst obyvatel v 19. století a postupná urbanizace města i okolí.

Počátkem 20. století již bylo město plně industriální se zaměřením na těžký průmysl. Ve válečných letech se průmysl ve městě orientoval především na výrobu válečné techniky. Po druhé světové válce se Ostrava opět stala centrem hornického a ocelářského průmyslu a opět se začala rozšiřovat o další průmyslové objekty, jako příklad lze uvést výstavbu Nové huti, to mělo za následek další vlnu urbanizace a osídlování doposud okrajových částí města.

Velké změny nastávají v období po revoluci roku 1989, v průběhu 90. let se postupně utlumuje důlní činnost a jsou uzavírány továrny i doly. Jako první je ukončena činnost Dolu František v roce 1994, Vítkovice svůj provoz ukončily v roce 1998 a přeorientovaly se na strojírenskou výrobu. Ocelářství tak zůstalo doménou pouze Nové huti. V roce 2000 se pak Ostrava stala hlavním městem Ostravského – od 2001 Moravskoslezského kraje (Pavelková, 2010, str. 17-20).

Změna zaměření města však za sebou zanechala velké množství nevyužívaných, chátrajících prostor, pro které se již nenašlo hospodářské využití a navíc chyběla poptávka po jejich znovuotevření, nehledě na to, že většina dolů byla již vyčerpána. Tyto oblasti však byly součástí historického a kulturního dědictví města, a tak vznikla iniciativa prostory částečně zrekonstruovat, ale ponechat jim zároveň jejich původní charakter průmyslových budov. Zrekonstruované budovy pak měly být využívány především jako vzdělávací a kulturní střediska. Jednalo se zejména o objekty, které mají nyní status národní kulturní památky: Důl Michal, Důl Anselm, Dolní oblast Vítkovic, Důl Hlubina nebo také Vodárenská věž v Opavě (Nedvěd, Zámečnicková, 2013).

S tímto ambiciózním plánem kulturní regenerace města Ostrava roku 2009 uveřejnila svou kandidaturu na titul EHMK 2015, v září 2010 se však odborná porota rozhodla pro udělení titulu městu Plzni. Tvůrci projektu však i

bez přidělení titulu pokračují v jeho realizaci včetně provozu Staré Arény, což je kulturní prostor, který byl vytvořen právě pro účely EHMK 2015, jako kulturní a informační středisko, a který dodnes produkuje multižánrový program pro obyvatele města i jeho návštěvníky (viz www.ostrava2015.cz).

4.2 Rozhovory

Prvním rozhovorem, který nabízí vhled do fungování a vzniku strategie kulturně vedené regenerace města je rozhovor s Ing. Alexandrem Zaspalem, správcem národní kulturní památky Důl Michal v Ostravě. Druhý rozhovor je s paní Martou Pilařovou, zakladatelkou občasného sdružení Provoz Hlubina, které se věnuje kulturní regeneraci bývalého dolu Hlubina a redaktorkou ČT v Ostravě. Dotazovaní byli předem informováni o účelu rozhovorů a o jejich uveřejnění v rámci bakalářské práce.

4.2.1 Rozhovor s Ing. Alexandrem Zaspalem

Spolupráce s panem Zaspalem byla zahájena v květnu roku 2015. Interview samotné pak probíhalo pomocí e-mailové komunikace a následné zasazení do práce proběhlo metodou doslovného přepisu.

1) Důl Michal je jedním z klíčových projektů městské regenerace v Ostravě, kdy se začalo s plánem na jeho přeměnu v kulturní a vzdělávací centrum?

Na úvod si dovoluji zmínit historii tohoto kamenouhelného dolu. Nejstarší historie dolu Michal je spojena se snahou tehdejšího Rakousko-Uherska podporovat uhelné hornictví jako nezbytný předpoklad rozvoje průmyslu. V roce 1842 vytýčil tzv. montánní erár v Michálkovicích kruhové privilegované kutiště a o rok později v něm začal hloubit tři jámy. První z nich, jáma Ferdinand, zanikla v 80. letech 19. století. Druhá jáma se jmenovala Vrtná a třetí jáma byla nazvána jámou Michal podle zesnulého C. k. dvorního rady Michaela Laiera. V roce 1856, kdy důlní podnikání ve státní režii vykazovalo značné ztráty, koupila důl společnost Severní dráhy Ferdinandovy, která postavila a provozovala železnici vedoucí z Vídně přes Ostravu k polským solným dolům. Ve vlastnictví této

společnosti zůstal důl Michal až do znárodnění v roce 1945, kdy byl začleněn do koncernu Ostravsko-karvinské kamenouhelné doly, n. p. V roce 1946 byl důl přejmenován podle sociálně demokratického poslance rakouského říšského sněmu Petra Cingra. Od té doby se název několikrát změnil. V rámci provádění restrukturalizace těžkého průmyslu Důl Petr Cingr ukončil ke 30. květnu 1993 těžbu. Poslední klec vyjela na záložním těžním stroji 2. června 1994. V roce 1995 bylo dokončeno zasypaní těžní jámy. Ještě v průběhu útlumových prací, v roce 1994, převzalo celý areál Ministerstvo kultury České republiky, které zde zřídilo Průmyslové muzeum v Ostravě, později začleněné pod Národní památkový ústav.

Za dobu své existence prošel Důl Michal postupným technickým a stavebním vývojem. Významným mezníkem se stal rok 1862, kdy byl důl připojen na báňskou dráhu, která umožnila plynulou expedici vytěženého uhlí. První velká přestavba proběhla v roce 1870. Po zborcení vrchní části jámového stvolu musela být znovu vystavěna jámová budova, strojovna a kotelna. Další rekonstrukce následovala v letech 1913 až 1915, kdy byl Důl Michal zcela přestavěn, aby zde mohla být soustředěna těžba z okolních menších dolů. Koncentrace těžby byla provázena zaváděním elektrického pohonu na místo stávajících parních strojů. Architektonické a provozní řešení Dolu Michal, vybudované podle návrhu významného architekta Františka Fialy, žáka vídeňské školy Otto Wagnera, mělo pravděpodobně zdůraznit ekonomické a technické postavení společnosti Severní dráhy Ferdinandovy v Ostravsko-karvinském revíru.

V roce 1916 se zde vytěžilo 383 400 t uhlí. Vlastní jáma byla hluboká 671 m a uhlí se dobývalo ze 17 slojí o mocnostech 50 až 200 cm. Kapacita šaten a koupelen byla při přestavbě projektována pro 1 512 horníků. V průběhu doby počet zaměstnanců značně kolísal a například v druhé polovině 20. století převyšoval dvojnásobně původně plánovaný stav. Další rekonstrukce, které následovaly ve dvacátých, čtyřicátých a na přelomu padesátých a šedesátých let se týkaly uhelného prádla, nakládky uhlí a výstavby rozvodny. Díky těmto omezeným stavebním úpravám zůstal areál dolu Michal od své přestavby dokončené v roce 1915, prakticky bez podstatnějších změn a představuje jedinečný provozní, technický a architektonický celek.

Po ukončení provozu bylo záměrem památkové péče zachovat celý areál v jeho původní podobě tak, jako by lidé, kteří zde pracovali, právě včera odešli a zanechali vše na svém místě včetně špinavých stěn, ohmataného zábradlí, ošlapaných schodů a oprýskaných nátěrů. V žádném případě zde nebyla snaha cokoli vylepšovat nebo zkrášlovat.

V roce 1993 po ukončení těžby byl Důl Michal prohlášen Ministerstvem kultury ČR za kulturní památku, v roce 2002 byl celý areál a všechny budovy prohlášeny za národní kulturní památku.

Od roku 2000 spravuje areál dolu Národní památkový ústav. V tomto roce zde byly zahájeny komentované prohlídky areálu, několika budov a interiérových instalací.

2) Kdo byl iniciátorem tohoto projektu?

Myšlenku zachování dolu v jeho původní podobě realizovali pracovníci Národního památkového ústavu v Ostravě a pracovníci Hornického muzea OKD.

3) Nechali jste se inspirovat zkušenostmi jiných průmyslových měst, která se vydala cestou kulturně vedené regenerace před Vámi?

Odpověď na tuto otázku bude velice stručná – určitě ano. Hlubinné hornictví probíhalo v průmyslových zemích prakticky ve stejném období a jednotlivé doly byly zavírány postupně, tak jak rostla poptávka po černém uhlí a do doby, kdy jeho těžba začala být nerentabilní. Důležitým faktorem jsou i geologické podmínky pro dobývání uhlí a stupeň technického poznání, technologie těžby, dopravy a zpracování uhlí. Např. v Německu došlo k uzavírání dolů mnohem dříve než v ČR a bylo nutné nabídnout řešení, co s těmito rozsáhlými průmyslovými areály a související ekologickou zátěží životního prostředí (kontaminace vod, obrovské množství vytěžené hlušiny, poklesy území...)

4) Jaká je role památkového ústavu v rámci rozsáhlé kulturně vedené regenerace města?

Troufám si prohlásit, že role Národního památkového ústavu je zásadní. Na základě jeho doporučení vydává Krajský úřad, odbor územního plánování,

stavebního řádu a památkové péče závazná stanoviska, která určují způsob opravy nemovitostí či památkovou ochranu průmyslových území.

5) Jaké bylo postavení Dolu Michal v rámci programu k nominaci Ostravy na EHMK 2015?

Důl Michal, Důl Anselm – Landekpark, Důl Hlubina a Dolní oblast Vítkovice jsou zpřístupněné technické památky na území města Ostravy, které jsou svým významem naprosto ojedinělé. Ale pouze Důl Michal se stal jako autenticky dochovaný černouhelný důl dne 22. února 2011 (jako druhá česká industriální památka) součástí Evropské cesty průmyslového dědictví (první byl plzeňský pivovar). Ta zahrnuje 850 míst ve 32 zemích. O zařazení na seznam „cesty“ rozhoduje mezinárodní sdružení ERIH – European Route of Industrial Heritage (Evropská cesta průmyslového dědictví). ERIH pro turisty vytváří seznamy a mapy nejzajímavějších industriálních památek v Evropě. Tímto způsobem by se o ostravském unikátu měli turisté ze zahraničí snáze dozvědět.

Slavnostního přijetí do ERIH se zúčastnil i velvyslanec Norského království Jens Eikaas, který tlumočil především velké potěšení, že Norské království může spolupracovat a pomoci zajímavým projektům v Česku. Dále se zúčastnili tehdejší ministr kultury ČR Jiří Besser, hejtman Moravskoslezského kraje Ing. Jaroslav Palas, prof. Wolfgang Ebert, zástupce organizace ERIH, jejíž součástí se Důl Michal stal.

Této slavnostní události předcházelo několik jednání, která probíhala v období let 2009-2010 za účasti zástupců ERIH v Ostravě. Na základě těchto setkání nám bylo doporučeno zrealizovat obnovu vstupní budovy, kde by mělo být vybudováno návštěvnické centrum, pokladna s prodejnou suvenýrů, zázemí pro průvodce, restaurace, služební byt a hostinské pokoje. Opravy byly financovány z takzvaných norských fondů, zbývající podíl hradilo Ministerstvo kultury ČR. Rekonstrukce vyšla celkem na 14,2 milionu korun.

Zástupci ERIH hodnotili kladně náš přístup k zachování autentičnosti celého areálu, udržování hornických tradic, drsné estetiky zrezivělých konstrukcí, originalitu expozic, kterou prochází návštěvník od šaten až k samotné jámě, přičemž je vše zachováno v původním stavu a působí dojmem, jako by horníci právě odešli a zůstaly po nich umazané fáračky a holínky či

instrukce na oprýskaných stěnách v protikladu s udržovanými trávníky a funkčním parním strojem z r. 1893, který pomocí dynama stále vyrábí elektrický proud pro rozsvícení jediné žárovky.

6) Z jakých zdrojů je provoz Dolu Michal převážně financován?

Hlavním zdrojem financování provozu a obnovy areálu je Národní památkový ústav jako příspěvková organizace Ministerstva kultury ČR. V minulosti byly některé opravy budov financovány z Programu záchrany architektonického dědictví ministerstva kultury ČR, z evropských dotací – Norských fondů, Nadace OKD, Nadace Landek a Krajského úřadu Moravskoslezského kraje.

7) Jaký má kulturní a vzdělávací provoz původně průmyslových zařízení vliv na místní komunitu a regionální turistiku?

Prohlídku Dolu Michal s průvodcem (vždy bývalý horník z dolů OKD) absolvuje ročně asi dvanáct tisíc návštěvníků. Dále se nám podařilo z ženských koupelen vybudovat hornickou hospodu, která je vybavena velkým množstvím autentických exponátů z ostravských dolů. Zde se setkávají bývalí místní havíři s návštěvníky dolu. Největší radost mám, když nás navštíví dědeček havíř s vnukem a popisuje mu jednotlivé exponáty či vše, co zažil na šichtě v dole. Hornický spolek zde pravidelně pořádá „šachtáky“ či ukázky „Skoku přes kůži“ (hornické slavnosti). Mezi pravidelné akce patří Michálkovický den dětí, Michalfest – hudební festival atd. Tyto akce navštěvují tisíce návštěvníků.

8) Jaké jsou s těmito prostory plány do budoucna?

Plány na budoucí využití celého areálu jsou již v několika variantách připravené. Je nutné zmínit, že rozpočet těchto budoucích aktivit je v řádu stovek miliónů Kč. Já osobně mám velký sen, alespoň částečně (asi 47 m) zpřístupnit štolu, která se nachází v areálu a sloužila k dopravě horníků na první podzemní patro jámy Petr. Domnívám se, že by areál mohl být rozdělen na dvě části, a to volnočasovou, oddechovou a autenticky hornickou. Tento svůj záměr jsem již v minulosti předložil vedení NPÚ k úvaze.

V minulosti jsem nechal zpracovat v rámci diplomových a bakalářských

prací nové využití některých budov a částí areálu od studentů ostravských vysokých škol, abych získal i názor studentů architektury a hornictví.

9) Co by se podle Vás mělo změnit v českém prostředí, aby tyto kulturní iniciativy mohly lépe fungovat?

Hlavním problémem jsou finanční prostředky na obnovu a nové využití celého areálu dolu, dále pak vzájemná spolupráce subjektů: památkář – pracovník památkové péče Krajského úřadu Moravskoslezského kraje – pracovník správy dolu. V současné době zažíváme již poslední útlum uhelného hornictví a je naší povinností zachovat co nejvíce pro budoucí generace.

4.2.2 Rozhovor s Martou Pilařovou

Komunikace s paní Pilařovou probíhala v průběhu května a června roku 2015, přičemž samotný rozhovor se uskutečnil počátkem června 2015 prostřednictvím e-mailové korespondence. Rozhovor je zde uveden doslovnou transkripcí, tedy v originálním znění bez dalších úprav.

1) Ostrava patří mezi nejprůmyslovější města v České republice. Kdy a kde se zrodila myšlenka přetvořit opuštěné továrny v kulturní a vzdělávací střediska?

Ta myšlenka v ostravské kulturní obci rezonovala už od zastavení těžby a výroby ve starých průmyslových komplexech v 90. letech. Esteticky citliví lidé totiž začali jako první vnímat nebezpečí, že tyto objekty podléhají zkáze a mohlo by dojít k jejich postupnému zániku, ať už vlivem běžného chátrání nebo aktivní demolice, například prostřednictvím takzvaných „šrotáků“. Vyprázdňené budovy rychle degradovaly. Naplnění bývalých industriálních budov kulturou je recept dobře známý z řady evropských měst a má svou přirozenou logiku. Architektura industriálních budov je funkční a téměř minimální, prostředí není tolik definující jako třeba interiér barokního chrámu a dá se v něm pohybovat s mnohem menšími obavami, než třeba na intarzované zámecké podlaze. Přitom má svůj silný charakter a atmosféru. Umělci se proto v industriálním prostředí cítí dobře.

2) Kdo s touto myšlenkou přišel a jak to souvisí s kandidaturou Ostravy na EHMK 2015?

Rok 2010 přinesl potřebný souběh okolností k tomu, aby se z myšlenky diskutované na kulturních fórech stala realita. Pohyby kolem přípravy kandidatury Ostravy na EHMK dodaly impulz k tomu, že by mohlo být možné plány realizovat. Zformoval se první tým pozdějšího Provozu Hlubina, který vytipoval vhodné chátrající průmyslové objekty v blízkosti centra Ostravy. S první koncepcí jsme zaměřili na magistrát města a odtud nás tehdejší primátor Petr Kajnar nasměřoval k vedení Dolní oblasti Vítkovic (DOV). Areál dolu Hlubina se právě stával jejich majetkovou součástí a hledala se jeho vhodná náplň. Sešli se tedy lidé s energií a schopnostmi s lidmi, kterým padaly do klína průmyslové objekty, a nevěděli, co s nimi. Přestože se Ostrava nakonec hlavním městem kultury roku nestala, iniciativu, která se už mezitím dala do pohybu, to nezbrzdilo. A tak teď jen můžeme mít radost, že si – je to právě letos - můžeme říct, že se to povedlo.

3) Využili jste při sestavování plánu kulturní regenerace města některé strategie, které již byly použity jinde v Evropě? Pokud ano, které?

Provoz Hlubina je aktivita rostlá zespoda. Začali jsme jako iniciativa kulturních aktivistů se zkušenostmi s pořádáním kulturních a uměleckých akcí v chátrajících průmyslových objektech. V Ostravě jsme uspořádali řadu koncertů, výstav, divadelních představení i festivalů v neuvěřitelně náročných podmínkách průmyslových ruin. Zároveň jsme si uvědomovali to, že by těmto aktivitám prospělo pevnější zázemí, aby se daly provozovat pravidelně a dlouhodobě. „Squatování“ s kulturou v ruině je dobrodružné, ale rychle končí a vše se opět přesunuje dál.

To může dobře posloužit k tomu, aby se k danému objektu přivolala pozornost, veřejně se upozornilo na její stav. Budově to ale k aktivní záchraně nepomůže a v určité chvíli začalo být potřebné nejen squatovat, ale také ukázat, že průmyslové objekty mohou kulturně žít trvale a každodenně. Zároveň jsme při cestách po Evropě poznávali podobná nezávislá kulturní centra, kde to podobně funguje už desítky let. Provoz Hlubina nevznikl na akademických

teoriích, ale z kulturní praxe. Poté jsme ale zjistili, že to, co děláme, koresponduje i s aktuálními kulturními politikami a teoriemi.

4) Jak probíhala realizace těchto projektů a kdo převážně tyto iniciativy zaštil?

Jak už jsem nakousla, naše iniciativa měla štěstí na dobrý souběh okolností. Ve sdružení Dolní oblast Vítkovice, které stojí za obnovou železárenské části Národní kulturní památky Dolní Vítkovice, jsme našli partnera, který disponuje aparátem schopným zaštitit a administrovat čerpání evropských dotací, a tak se letos v květnu podařilo dokončit rekonstrukci pěti budov dolu Hlubina na kulturní a vzdělávací účely. Nyní tak po letech v chátrajícím industriálu začínáme působit opravdu každodenně ve funkčních budovách.

5) Ostrava nakonec kandidaturu na EHMK 2015 neproměnila, ovlivnilo to nějak pokračování kulturní obnovy města?

Přestože to Ostrava nemá jako bývalé čistě průmyslově zaměřené město úplně lehké a zdejší kvalitní kultura je stále spíše vyvzdorovaná než samozřejmá, bilancování v roce 2015 (kdy je Evropským hlavním městem kultury Plzeň, a ne Ostrava) nevyznívá vůbec špatně. Řadu projektů, které byly součástí kandidatury, se daří realizovat a navíc přibývají další kulturní místa a iniciativy, které nejsou výsledkem žádných strategií shora, ale vznikají z čisté potřeby lidí něco dělat. EHMK by zřejmě přineslo více pozornosti a finančních zdrojů, ale Ostrava kulturně vzkvétá i bez něj. Jediný možný rozdíl spatřuji v tom, že v době kandidatury o kulturní politiku projevovali zájem i lokální politici. V okamžiku prohry Ostravy ale většina z nich tyto strategie zase odložila do spodních regálů ve svých kancelářích, a nad diskuzemi o kultuře se zavřela voda. Hlavní město kultury plavmo nahradilo Evropské hlavní město sportu, což je titul, který měla Ostrava v roce 2014. To je škoda. V ostravské kulturní obci jsou vynikající lidé a rodí se zde skvělé projekty, místní politiky to ale vůbec nezajímá.

6) Jaké je postavení občanského sdružení Provoz Hlubina, co je jeho náplní a jak se podílelo na přípravě kandidatury města Ostravy pro EHMK 2015?

V době kandidatury jsme ještě byli volnou iniciativou bez organizační struktury. Já sama, jako pozdější předsedkyně spolku a vůdčí osobnost projektu jsem se jako kulturní redaktorka ČT Ostrava stala členkou týmu, který pro radnici připravoval koncepci kultury města Ostravy do roku 2010, ze které měly vzejít hlavní body pro strategii na EHMK. Závěry práce desítek kulturních profesionálů byly jasné – Ostrava potřebuje zachraňovat a naplňovat chátrající průmyslové objekty, aby spolu s nimi nepřišla o svou identitu a kulturní bohatství. Pak už stačilo to jen vydržet dotáhnout do konce. Provoz Hlubina je nyní spolkem, který organizuje život v nové kreativní čtvrti v dole Hlubina. Základní tým tvoří deset lidí, z nichž zhruba polovina je u toho od začátku. Jsme neziskovka a snažíme se udržet si kvalitu a přitom přežít i v ekonomické realitě.

7) Ve své práci se často setkáváte s různými vrstvami obyvatel města, jak jednotlivé skupiny vnímají tento posun od industriálního města blíže k městu kulturnímu? Mám na mysli např. z hlediska zlepšení sociálních problémů, zaměstnanosti, ale i třeba zlepšení životního prostředí.

Tato otázka směřuje ke klíčovému tématu identity města, a zasloužila by si samostatnou studii. Abych odpověď moc nerozštědila, zkusím shrnout mikropříběh právě dolu Hlubina: Před 150 lety vyrostl důl na zelené louce 500 metrů vzdušnou čarou od hlavního ostravského náměstí. Po celou dobu se zde za náročných pracovních podmínek těžilo černé uhlí. Za komunistické totality se z celého komplexu stala výkladní skříň propagandy, horníci byli vnucováni hrdinové a šlechta z ocelového srdce republiky. Po revoluci přišel útlum, nezaměstnanost, celý obrovský areál se vyprázdnil. Lidé ho vnímali jen jako zvláštní rozpadající místo za plotem, kam je možno vstoupit jen jednou za čas na ojedinelé kulturní akce. Byla to mrtvá zóna. V době rekonstrukce na kulturní centrum jsme mluvili s řadou bývalých horníků a příslušníků starší generace, kteří litovali ztráty toho, co znali, a báli se, aby z jejich dolu nebyl lunapark. Nyní, kdy je důl Hlubina už druhým měsícem novým kusem města a veřejným prostorem, kam lidé chodí na rande nebo venčit psa, přicházejí staří horníci znovu a jejich vnímání se zlepšuje – vidí, že se dole znovu pracuje, i když už to

není rubání uhlí, ale práce v uměleckých oborech, a mají radost, že dolu zůstal jeho charakter a budovy jsou pěkně spravené. Mladá generace těch, co si těžbu uhlí už ani nepamatují, zase přichází s tím, že tohle je důvod, proč z Ostravy neodejít, a bývalé průmyslové budovy zcela přirozeně ožívají novým životem. Zní to jako pohádka, ale je to tak.

Přerod Ostravy z industriálního na nejen kulturní, ale spíš bych řekla na přirozené město je fascinující proces, který probíhá právě teď, a my jsme jeho aktivní součástí. Samozřejmě, že celoživotního horníka v 50 letech na ajťáka nikdo nepředělá a může absolvovat klidně 20 rekvalifikací. Ale jeho syn nebo dcera už jsou na tom jinak. A to vidíme i na dole Hlubina, kdy se od našich tvůrců pravidelně dozvídáme, že jeho děda na Hlubině pracoval jako horník, mamka na koksovňě a podobně.

8) Jak tyto snahy ovlivňují regionální turistiku?

Ostrava nemůže lákat na hrady, malebné historické centrum a jiné klasičtější cíle výletníků. Historické průmyslové areály jsou největším turistickým tahákem města a rekonstruované Dolní Vítkovice jsou pár let po otevření nejnavštěvovanějším turistickým cílem v Česku. To jen potvrzuje, že je jediné dobře, že před zhruba 10 lety převážily hlasy, které volaly po jejich záchraně a ne likvidaci (což byla v té době reálná varianta).

9) Co plánujete do budoucna?

V současné době zabydlujeme důl Hlubina trvalým životem. Do ateliérů přicházejí vizuální tvůrci, hudební zkušebny už jsou plné, rozjeli jsme kino s pravidelným programem a od června se rozběhla také sezóna festivalů. Začínáme tedy reálně žít to, co jsme pět let plánovali a koncipovali. Od počátku jsme se věnovali také budování veřejného prostoru a v tomto směru máme také plány do budoucna. V letošním roce zahájíme rekonstrukci požární nádrže na kašnu se sochami, to je další dlouhodobý projekt. A v plánu máme i další větší i menší intervence do veřejného prostoru dolu Hlubina tak, aby u nás bylo lidem co nejlépe. Do roku 2021 (do konce pětileté udržitelnosti evropské dotace) máme prostor rozběhnout vše tak, aby kreativní čtvrť prokázala svou schopnost fungovat. Kromě soustředění se na důl Hlubina se také chceme účastnit diskuzí a

iniciativ o dalších místech v Ostravě a také fungování proměňujícího se města jako celku.

10) Co by se podle Vás mělo změnit v českém prostředí, aby tyto kulturní iniciativy mohly lépe fungovat?

Kulturní iniciativy fungují, ale jsou na to příliš samy. Život jim komplikuje chlad na vyšších místech, nezájem politiků a nutnost věčně obhajovat svou existenci. Já ale nemám ráda vymlouvání se na politiky, které podle mě v našem prostředí slouží jako odůvodnění vlastní pasivity. Je to česká veřejnost, která by si měla více uvědomit, že kultura není jen něco podivného, co běží v televizi, když skončí pohádky, jaké má přínosy a že bez ní je národ mrtev. Pokud si to více uvědomí veřejnost, tak se tím přirozeně vytvoří tlak na politiky, pro které je kultura ten nepotřebný rezort, o který nemá nikdo zájem.

5. Závěr

V Evropě se strategie kulturně vedené regenerace postprůmyslových měst začaly utvářet v 70. letech 20. století. Zpočátku se jednalo spíše o vlastní iniciativu měst a i projekt Evropské hlavní město kultury se tehdy zaměřoval na prezentaci kulturního dědictví daného města. Změna v postavení kultury a její přesun do centra strategií regenerace postprůmyslových měst přichází s městem Glasgow, které jako první využilo projekt EHMK k rozsáhlým změnám v infrastruktuře města, ale kultura zde měla stále vedoucí úlohu. V souvislosti s Glasgow se pak začaly utvářet ucelenější strategie kulturně vedené regenerace. Přínosem Glasgow byla také změna charakteru projektu EHMK, který se nadále zaměřoval více na rozvoj měst, kterým byl titul udělen, než na pouhou kulturní produkci.

Tento ročník však také ukázal nedostatky použitých strategií i projektu EHMK jako takového. Jednalo se zejména o nedostatky v řízení takovýchto plánů, jelikož Glasgow 1990 a spolu s ním i strategie kulturně vedené regenerace byly vytvářeny městskou správou, ale zástupci kulturních institucí, místních zájmových či občasných sdružení nebo i zástupci místních firem nebyli přizváni do rozhodovacího procesu, také agentury pro hospodářský rozvoj byly pouze poradním orgánem. To se ukázalo jako velmi nešťastné řešení, jelikož lidé, kterých se tyto změny nejvíce dotýkaly, nemohli rozhodovat o charakteru těchto změn. A právě pocit vyloučení z rozhodovacího procesu byl častou kritikou projektu. Dalším nedostatkem se ukázala být nedostatečná pozornost věnovaná okrajovým částem města a přílišné soustředění se na městské centrum a hlavní atrakce programu, čímž se pozitivní změny periferii částečně vyhnuly. Glasgow 1990 také selhalo při vytváření takové strategie, která by byla reprodukovatelná a nápomocná ostatním městům, která o titul EHMK usilovala. Většina nezávislých studií, které se zabývaly rokem 1990, vznikla až na přelomu milénia a zejména pak okolo roku 2003, kdy byl titul EHMK pro rok 2008 udělen Liverpoolu.

Jelikož měla obě města podobný charakter i historii, začalo se na Glasgow nahlížet jako na předlohu pro Liverpool ve smyslu, které aspekty použitých strategií se osvědčily a ze kterých je naopak třeba se poučit. V tomto smyslu se Liverpoolu podařilo vytvořit ucelenou správní agendu, a do rozhodovacího procesu tak zapojit všechny zúčastněné strany s vedoucí rolí kulturních

organizací. Ovšem ani zde se toto vše nepodařilo uskutečnit během projektu, a tento způsob městského řízení se v úplnosti podařilo zavést až po jeho skončení. Vybrané studie a publikace ukázaly, že ani v Liverpoolu se nepodařilo rovnoměrně rozložit program a změny v infrastruktuře tak, aby byly stejně znatelné v centru města jako na jeho periferii.

Oběma městům pak byl vytýkán nezáměr o sociální problémy a přílišný důraz organizátorů na ekonomický a turistický růst. Ani Liverpool nevytvořil jasný model, jak má kulturně vedená regenerace vypadat, aby byla úspěšná, ale podařilo se mu vytvořit mezinárodní platformu, kde se setkávají organizátoři projektů a tvůrci kulturní politiky, aby si zde mohli předávat své zkušenosti. Tyto mezinárodní konference se také staly součástí programu u dalších měst, která získala titul EHMK.

Česká zkušenost je v porovnání se zkušeností britskou odlišná. Zásadní rozdíl je v tom, že iniciativy, které si kladou za cíl kulturní regeneraci měst, pocházely dlouhou dobu zezdola. Tedy stran občanských sdružení či zájmových spolků, ale neexistoval zde ucelený plán městské regenerace prostřednictvím kultury, který by vzešel z iniciativy vlády. Tato sdružení se navíc často setkávala s nezáměrem jak veřejnosti, tak politické sféry. V tomto smyslu by mohlo být pro další vývoj u nás přínosné vytvořit studii, která bude zpětně mapovat projekt EHMK Plzeň 2015, jelikož tento projekt je do značné míry financován ze státních peněz a grantů, a tak se zde mohou vyskytnout problémy již známé ze zahraničí.

Dalším rozdílem je i přístup k těmto strategiím. Od Glasgow 1990 je v Británii zřejmá snaha stran odborné veřejnosti i politické scény o pochopení těchto procesů a o vytvoření reprodukovatelných strategií, což dokládá velké množství studií, publikací nebo článků na toto téma, které jsou tvořeny jak na akademické půdě, tak soukromými agenturami, které tyto studie vytváří převážně pro politickou sféru a městskou správu.

V Čechách je naopak takových studií až žalostně málo. Navíc se z valné většiny nejedná o studie vytvořené pro vládní instituce či ucelené výzkumy českých univerzit, ale o hlavně jde o diplomové práce, které se věnují dílčím aspektům nebo třeba jen procesu regenerace určité omezené oblasti. Tento přístup ke kultuře a její roli pro rozvoj města se začíná měnit až v posledních letech, kdy se rostoucí počet takto zaměřených iniciativ žádá větší pozornost jak

od státu, tak od široké veřejnosti, která se sama začíná angažovat. Důkazem toho může být například stále rostoucí počet kulturních festivalů či snaha o rekonstrukci chátrajících budov a jejich přeměnu v kulturní a vzdělávací centra.

Příkladem par excellence je v tomto smyslu Ostrava, která se pro kulturně vedenou regeneraci rozhodla i bez větší podpory politického spektra a tento záměr vytrvale plní dodnes, kdy už spolupráce s městem začíná narůstat. Také většina oněch diplomových prací, které se této oblasti věnují, se zaměřují právě na město Ostrava, jako na zdárný příklad kulturně vedené regenerace, která však ještě zdaleka není u konce.

Česká republika je v oblasti strategií kulturně vedené regenerace průmyslových měst blízka Glasgow po roce 1990, kdy zde sice již jsou základy pro další rozvoj, ale chybí zde jak vůle shora, tak vlastní teoretické zázemí. Je však třeba zmínit, že i Česká republika již podniká kroky pro to, aby se mohla dostat na úroveň západních států a jejich postprůmyslových měst, která opět našla svůj lesk. Tímto krokem je například vytvoření obsáhlé studie, která mapuje kulturní průmysl v Čechách a která vznikla na půdě Institutu umění, ovšem v rámci projektu ministerstva kultury s názvem *Sociálně-ekonomický potenciál kulturních, resp. kreativních průmyslů v Čechách*. Tato studie z roku 2011 nesoucí název *Kulturní a kreativní průmysly v České republice*⁷ mapuje situaci v různých odvětvích kulturního průmyslu v Čechách, a to od hudby přes videohry až po architekturu, a dává tak solidní základ pro další studie, které by se věnovaly rozvoji těchto oblastí a jejich začlenění do městské infrastruktury.

V mezinárodním měřítku, zejména u projektu EHMK, je pak znát další posun, pokud jde o účel tohoto projektu. Již bylo řečeno, že projekt měl na svém začátku za cíl prezentovat lokální kulturu. Po Glasgow 1990 se tento cíl přesunul ke změnám v infrastruktuře města a v posledních letech se na konferencích k tomuto projektu začíná stále častěji hovořit o nutnosti další změny charakteru tohoto projektu, který by se měl nadále zaměřovat především na řešení sociálních otázek daných městem s důrazem na řešení problémů populismu a radikalizace společnosti. Tyto názory zazněly také na nedávné konferenci v Plzni,

⁷ <http://www.idu.cz/media/document/kulturni-a-kreativni-prumysly-v-ceske-republice.pdf>

kde se sešli zástupci měst, která již titul hostila i těch, která se o titul zasazují, tato konference byla uspořádána k výročí třiceti let od založení projektu EHMK⁸.

Jak se tedy zdá, problémy a nedostatky, které se vynořily ve Velké Británii v průběhu utváření strategií kulturně vedené regenerace postprůmyslových měst, se nevyhnuly ani dalším zemím Evropy, ale je zde patrná snaha tato úskalí řešit společnými silami na mezinárodní úrovni. Co se týče jednotlivých měst, je třeba především zavést takovou kulturní politiku, do jejíhož utváření budou začleněny všechny zúčastněné strany s rozhodovacím právem a vedoucí rolí kulturní složky. Pro úspěšné provedení kulturně vedené regenerace měst je pak takováto kulturní politika klíčová, stejně jako rovnoměrné rozložení její působnosti.

⁸ <https://www.plzen.eu/obcan/aktuality/z-mesta/na-konferenci-forum-plzen-prijeli-zastupci-evropskych-hlavnich-mest-kultury.aspx>

Použitá literatura

BIANCHINI, F. (1993). *Remaking European cities: the role of cultural policies*, in: F. Bianchini & M. Parkinson (Eds) *Cultural Policy and Urban Regeneration: the West European Experience*, pp. 1–19 (Manchester: Manchester University Press).

BIANCHINI, F. (1999). *Cultural planning for urban sustainability*, in: L. Nystrom & C. Fudge (Eds) *Culture and Cities. Cultural Processes and Urban Sustainability*, pp. 34–51 (Stockholm: The Swedish Urban Development Council).

BOLAND, Philip. (2010). Capital of Culture - you must be having a laugh! Challenging the official rhetoric of Liverpool as the 2008 European cultural capital. *Social, Social and Cultural Geography*. 11(7): 627-645. DOI: 10.1080/14649365.2010.508562. ISSN 1464-9365. [cit. 2015-06-01]. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14649365.2010.508562>

GARCÍA, B., MELVILLE, R. and COX, T. (2010). *Benchmark Indicators Report*. 2008. Impacts 08 Research Program. University of Liverpool and Liverpool John Moores University. [cit. 2015-05-03]. Dostupné z: http://www.liv.ac.uk/media/livacuk/impacts08/pdf/pdf/Benchmark_Indicators.pdf

GARCÍA, B., MELVILLE, R. and COX, T. (2010). *Creating an Impact: Liverpool's Experience as European Capital of Culture*. Impacts 08 Research Program. University of Liverpool and Liverpool John Moores University. [cit. 2015-06-03]. Dostupné z: http://www.liv.ac.uk/media/livacuk/impacts08/pdf/pdf/Creating_an_Impact_-_web.pdf

GARCÍA, Beatriz. (2004a). Urban regeneration, arts programming and major events: Glasgow 1990, Sydney 2000 and Barcelona 2004. *International Journal of Cultural Policy*. 10(1): 103-118. DOI:10.1080/1028663042000212355.

GARCÍA, Beatriz. (2004b). Cultural policy and urban regeneration in Western European cities: lessons from experience, prospects for the future. *Local Economy*. 19(4): 312-326. DOI: 10.1080/0269094042000286828.

KONG, L. (2000). Culture, Economy, Policy: Trends and Developments, *Geoforum, Special issue on Cultural Industries and Cultural Policies*, 31(4), pp. 385–390. [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://blog.nus.edu.sg/lilykong/files/2013/11/Kong2000CultureEconomyPolicy-otzeio.pdf>.

MCLAY, F. (Ed). (1988). *Workers City: the Real Glasgow Stands Up*. Glasgow. Clydeside Press.

MCLAY, F. (Ed). (1990). *Workers City: the Reckoning*. Glasgow. Clydeside Press.

MOONEY, Gerry. (2004). *Cultural policy as urban transformation? critical reflections on Glasgow, European city of culture 1990: lessons from experience, prospects for the future*. *Local Economy*. 19(4): 327-340. DOI: 10.1080/0269094042000286837. ISSN 0269-0942.

MYERSCOUGH, J. (1991). *Monitoring Glasgow 1990*, Glasgow: Glasgow City Council/Strathclyde Regional Council and Scottish Enterprise. [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: http://www.understandingglasgow.com/assets/0000/5038/MONITORING_GLASGOW_1990_vpdf.pdf.

O'BRIEN, Dave. (2011). Who is in charge? Liverpool, European Capital of Culture 2008 and the governance of cultural planning. *Town Planning Review*., 82(1): 45-59. DOI: 10.3828/tpr.2011.2. ISSN 0041-0020. [cit. 2015-05-20]. Dostupné z: : <http://online.liverpooluniversitypress.co.uk/doi/10.3828/tpr.2011.2>

PAVELKOVÁ, Lenka. (2010). *Brownfields v katastru města Ostravy* [online]. Olomouc, [cit. 2015-05-24]. Dostupné z: http://geography.upol.cz/soubory/studium/dp/2010/2010_Pavelkova.pdf. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Vedoucí práce RNDr. Aleš Létal, Ph. D.

SAMEK, Daniel. *Dějiny Skotska*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 346 s. Dějiny států. ISBN 978-807-1068-754.

Internetové zdroje:

<http://www.beatrizgarcia.net>

<http://www.idu.cz/media/document/kulturni-a-kreativni-prumysly-v-ceske-republice.pdf>

<http://www.kreativnievropa.cz/cs/evropske-hlavni-mesto-kultury/>

<http://www.liverpool08.com>

<http://www.ostrava2015.cz>

http://www.understandingglasgow.com/resources/505_monitoring_glasgow_1990

<http://www.workerscity.org>